

A vogul nép ősi hitvilága.

(Ötödik közlemény.)

Bár az új testbe való jutás megakaszthatja egy ideig a lélek túlvilági élettörténetének szabályos menetét, elkerülhetetlen végszete minden közönséges emberi árnyak, hogy előbb-utóbb a halottak igazi honába kerüljön. Ha letelt a gyászidő s az élők bánatát hideg kegyelet vagy teljes feledés váltotta föl, nincs többé mit keresnie a léleknek földi otthona közelében s leghelyesebben jár el, ha magával vive sirjába tett úti készségét itt hagyja elporladt tetemét is s elindul oda, hol véglegesen berendezkedhetik. Nem könnyű az út a halottak országába! A néphit szerint a holtaknak *tüzes folyókon* kell áthaladniok s *magas hegyeket* kell megmászniok. Igen czélszerűnek bizonyúl e nehézségek leküzdésénél az az eljárás, hogy a vogul ember *nem dobálja el könnyelműen levágott, vagy leesett körmét és haját, hanem jó helyen félretéve tartogatja*. Midőn ugyanis a halált követő első tavasszal megérkezik a makkrecze, kitépik ennek két farktollát s a körömmel, hajjal együtt elégetik, ily módon juttatva ezeket (mintegy légi úton) a messze vándorló halotthoz, ki a *friss körömkészlettel megmászhatja a nagy hegyeket, a tollal-hajjal pedig átröpülhet a tüzes folyókon* (GOND. 41.). Jól jönnek ez út alkalmával ama *fahasábok* is, melyeket a vogul ember a szabadban való tüzrakása alkalmával mindig a *kiégett tűz helyén hagyogat*. Ezekkel van ugyanis módjában túlvilági útja alatt tüzet rakni, s ha megfázott, nála melegedni (u. o. 51.). Sokat pihenni és vesztegelni különben nem igen lehet halottunknak ez útja közben; mert ott van mögötte, mint valami orosz kozák a Halálfejedelem, *Kul-ätér*, ki bottal űzi a lelkeket át a tundrákon (*Xul-nājerné sāt pīm ta totimé* «a Halálfejedelem elvitte hét fiam»; IV : 22.), miközben a vizeken tüzes ladikokat használ kompok gyanánt (u. o. 41.). Az alvilág rémes *tüzére* czéloz a lozvai isten-

idéző ige e szavaival: *nājä sastēm nājij sāmnel tērēn lapēs, ǰul lapēs* «a tüzét növesztett tüzes vidékről» (= alvilágból) kór kerekedett föl, betegség kerekedett föl» (II : 393.) s más helyütt: *nājä sastēy nājij sām tērēn-kēpēl rēxtēy suj sujtēltēnāt lāwēltawē* «tüzét növesztő tüzes vidékről [jövő] kór ruhaszárnya rázó suhogásának zaja hallatszik, úgy emlegetik» (II : 331.). A *Halálfejedelem ladij-járól* is tud a népköltés: *Pumä ǰölēm ǰarä šārīs vitānel Xīn-ūrt ǰum saǰij ǰān kēr toxtēp toxtij ǰāpēn tālsālēm : sawij sāǰip saw kuhārēn an kēr toxtēp toxtij ǰāpēn pusēn ti tāltilimēt* «a füve elenyészett tágas tenger vizéről Kórfejedelem-férfi (= Halál-fejedelem), a fürtös király a vas keresztpántú keresztpántos hajóra szállott: nyomorúságos subájú sok szegényed a vas keresztpántú keresztpántos hajóra mind fölszállitódik; semmiféle leányos falu, fias város nem marad meg» (II : 407.). Midőn a pelimi istent hívei arra kérik, hogy tartsa tőlük távol a halált, ezt ily szavakkal adják elő: *Voikēn sāǰi tajtēn ǰūr, ǰān, ti poǰkīlawē : Xīn-ūrt ǰum, saǰij ǰān tülēm kēr toxtēp toxtij ǰāpā pumä ǰarä nārīj šārīsne ǰülē voss ǰāǰtēnülēn!* «Fehér ruhád ujjának széléhez könyörögnek ím, óh király: a melyre a Kórfejedelem-férfi, a fürtös király szállott, az ő vas keresztpántú keresztpántos hajóját a füve ritka átkos tengerbe, óh bár fordítanád vissza!» (II : 409.) s ugyanez imádság más helyén (II : 408.): *ti sawij māǰum ünliēnē sawij mā-lāmtēnnēl sǰrñi ǰamši ǰqmēs ǰulēl an kēr toxtēp toxtij ǰāp nay mōnt ǰolā voss rottmēltāslēn!* «Ezen nyomorúságos nép lakta nyomorúságos földed vidékéről aranyostorod jó végével ama vas keresztpántú keresztpántos hajó, óh bár csillapítanád [pusztításában]!»

Látnivaló ez idézetekből is, hogy az éjszaki vogulok fölfogása szerint a halottak világa az éjszak Jeges-Oczeánjában van, illetőleg, mint nekem magyarázták, ennek vala mely szigetén (I. II : 291.). Így hallotta a dolgot GONDATTI is (39.), kinél több más jellemző részletet is találunk, jelesen hogy a halottak országában *csupán a hold világít* (40.) s hogy itt az emberek *ugyanazon foglalkozást üzik, mint a földi életben*; ha itt réntenyésztő volt, ott is réntenyésztés a mestersége; ha itt vadász vagy halász volt, ott is vadat üz s halakat fog (39.). Most értjük hát igazán, hogy miért kellett a halottal vele adni sírjához minden főbb szármát is. Csupán a nagy bűnösök sorsa más. Kik az isteneket nem tisztelték, vagy sértegették, azoknak *bűnhődésül a túlvilágban*

nehéz munkákat kell végezniök, ezen munkájuk pedig rosszul fog haladni s kevés jutalmat kapnak érte. Három út ágazik szét a halottak birodalmának bejáratánál, mindegyiknek fején útmutató oszlop, mely irányt ad, hogy kiki merre térjen. A középső úton haladnak az öngyilkosok, a jobboldalin a többi bűnösök, a baloldalin a jámborok. *Különös büntetés sújtja az öngyilkosokat, mert Numi-Tārēm végzésének teljesültét hiúsították meg saját akaratukból eredt mesterséges halálukkal. Ezeket mindjárt az út elején megverik, később pedig többféle bajon kívül forró szurokban főzik (39.).* Hasonlók POLJAKOV értesülései az éjszaki osztjások ide vonatkozó hitét illetőleg. Ezek szerint *a halottak birodalma a föld alatt van, bejárata pedig messze túl az Ob torkolatán az óceánban. Itt örök sötétség uralkodik, különben minden úgy van berendezve, mint a föld fölött.* Az osztjások falvakban laknak, járnak, kelnek földi mesterségüket űzve; de egymáshoz nem beszélhetnek, *örökösen hallgatnak (63.).* Igen jól megérthetjük, hogy az éjszaki vogulok és osztjások miért képzelik éppen a Jeges Óceánban a halottak világát s miért mondják, hogy itt nap helyett a hold világít. Az éjszaki sarkkör jól ismert természeti viszonyai egész természetes alapját nyújthatták e képzetnek; osztjások és szamojédek halászó bárkáikkal bemerészkedve a tengerbe eleget tapasztalhatták, hogy e tengernek éjszak felé nincsen határa s hogy partjától távozva megszűnik minden emberi s növényi élet; tapasztalhatták a hosszú, hónapokig tartó éjjelt is, a midőn egyedül a hold fénye világítja be a tájat árnyak országához illő derengéssel. Az a képzet, hogy a Jeges-Óceánban csak a bejárat van, de a tulajdonképi halottas ország valahol a föld alatt van, látnivalólag összekapcsolása két gondolatnak: annak t. i. hogy a halottak hazája az óceánban, illetőleg annak valamely szigetén van, avval a másikkal, hogy ez valahol lábunk alatt, a föld mélyében található. Hasonló kapcsolat észlelhető az irtisi osztjások fölfogásában, kik szerint ezen napvilágította földi világunknak (*sanka-tūrum*) ellentéte a halottak «alvilága» (*it tūrum*), melynek azonban másik neve, t. i. *pētlīm ěmder* «sötét tó», azt mutatja, hogy az «alvilág»-éhoz egyszersmind valami nagy víz képzete fűződik (ПАТК. I : 151 ; II : 122, 182.).

Hogy a *zālāj mā*, vagy *zālā-mā* (= «halottak földje») nagy víz alakjában való képzete régi eleme a vogul-osztják hiteshé-
nek, mutatja azon körülmény is, hogy az eltérő földrajzi viszonyok-

nak megfelelő változata található a déli vogulok közt. Ezeknek «halotti tengere» nem a Jeges-Óceán, melynek tájékára déli vogul ember el nem jut, hanem a Felső-Kondavidéknek óriási tava: a *Lous-tumén*, vagy *Jäx-tumén*. A föld és ég teremtésének REGULTÓL följegyzett éneke, valamint ennek az éjszakai vogulokhoz került változata (l. Vog. NépkGy. I: 229—30.) szólnak erről kapcsolatban a kór és halál eredetével. Idézzük itt röviden az énekbe foglalt hitregét: *Xul-ätér*-leánynak, vagy a másik változat szerint *Kami-nāj* nak, az emberiség ősanynának «egy méhbeli hét magzata» vadászatra indulván elhatározzák, hogy fölkeresik az Arany-Kworész égi atyától emlegetett «tápláléka bő, vize bő halottas országot» (*těpā lašit, vitā lašit xālān mā*; I: 94.) s meg is találták ezt a «fája ritka, füve ritka *Jäx-tumén*», vagy mint a másik ének (I: 111.) nevezi a *Lous-tumén* felsőkondai tó vidékén. Itt «vasmellű hét búvárkacsa (*tāxét*), vasmellű hét vöcsök (*lōli*) hét felé hintázik a hullámokon. A legidősebb férfi közülök szól: Rejtő bokor, rejtő fű mögül magam fogok hozzájuk lopózkodni; míg én íjam, nyilam meg nem eresztettem, íjat, nyilat meg ne eresszettek! Ó rejtő bokor, rejtő fű mögött lopózkodik most hozzájuk. Hajlatos íj hajlatára alig teszi nyilát, mögötte a legifjabb férfi selyemidegének rezgő hangja hallik. A vasmellű hét búvárkacsa, hét vöcsök mellét csak véresre horzsolta, mire ezek darulábú (több torkolatú) sok folyót nagy számban futnak végig s [elhullott vérükkel] a kórtalan, betegségtelen földet kórral, betegséggel árasztották el. A legidősebb férfi szidja őt: «Ha én lőttem volna rájuk, ezt a vasmellű hét búvárkacsát, hét vöcsököt, mint tavaszi halat, őszi halat valami jó nyársbotra, úgy nyársoltam volna föl mind nyilamra. Most te a kórtalan, betegségtelen föld környékét kórral, betegséggel árasztottad el» (I: 95—97.). Tudnunk kell e mythos megértéséhez, hogy a fekete, víz alatt bujkáló *luli*'-madár (черная rarapa) s rokona a *tāxét*, *Kul-ätér* halálfejedelem kedvelt madarai, melyeknek képében működik a teremtési regékben akkor is, midőn az égi atya részére a földet az ősvíz fenekéről előhozza; v. ö. ÉV. *xālā-vās* «halotti kacsa» = *luli*'. Midőn az őseMBER a halál madár alakú mását nyilával elhibázta s csupán megsebezte, ennek vére terjesztette el a kórt s következményét, a halált. Ha az idősebb férfi ügyesebb nyila érte volna a halál madarait, talán nem is volna halál a földön, s az ember örökké élne. Az őseMBER

heve ssége s a tapasztaltabb iránt tanusított engedetlensége hozta a földre a halált. Mása ez a gondolat a bibliai tanításnak, mely szerint szintén az ősember meg-gondolatlansága s Istennel szemben tanusított engedetlensége miatt származott a halál a földiekre. A REGULYTól följegyzett szigvai teremtési rege philosophikusabb álláspontra helyezkedik. Szerinte *Numi-Tārēm* csupa jóságból és az emberek iránt való szeretetéből küldte a földre *Kul-ātēr*-t, a kór és halál kútfejét. Ezt maga az ősember kéri tőle könyörögve: «*Numi-Tārēm atyám*», mondja, «igédre termett emberednek elkezdett leánya lenni, fia lenni. Kezd el nem féni a vadászó és halászó területen; nincs elegendő terük az erdei vad vadászatára s a vízi vad halászatára. Igédre termett erdei fád, erdei füved kevés, az ember ennél is többre szaporodott. Megkönyörülve e panaszon rendelte el az égi atya, hogy *Kul-ātēr* műveleteivel «a nép egyik fele hadd pusztuljon el, a másik fele épen maradjon; hadd vadászszon erdei vadat, hadd halászszon vízi halat; hadd legyen földjük tágas» (I : 157—8.). Külömben az előbb említett déli vogul hitregében is találunk némi utalást azon fölfogásra, hogy a halál keletkezése, nem csupán az ember gyarlóságának következménye, hanem részben isteni akarat is. Midőn az ősanya Arany-Kworész atyához azon kéréssel fordul, hogy megnövekedett fiai honnan szerezzék élelmüket, ez következőkép felel: «Egyik része földem-vizem vidékének fája ritka, füve ritka, ritka láb: szürkeszörű sok szarvasborjút bocsátok oda alá, másik része földem-vizem vidékének a tápláléka bő, vize bő halottas ország (*χḷälāy mā*): a megenni való vesszöbimbót, fübimbót onnan hadd keressék, a szívesúcsra való ízletes falatot onnan hadd találják!» (I : 90—91.). Más szóval azt jelenti e regerészlet, hogy isteni rendelkezés folytán kell az embernek, midőn tápláléka megszerzésében fáradozik, a halálhoz jutnia. Itt mintha ismét a biblia szavait hallanók: «Arczod verejtékével egyed kenyeredet, míg vissza nem térsz a földbe, a melyből vétettél; mert por vagy te s a porba térsz vissza!» (Móz. I : 4, 19.). A további kifejlése a regének, mely szerint mégis maga az ember a halál előidézője, itt valamint a szigvai regében, mintha valami vallási bölcselkedés következménye volna, mely miután egyszer megtette a világ teremtőjét és gondviselőjét minden jó forrásának, nem tartja összegegyeztethetőnek, hogy ugyanő tőle származzék a legfőbb rossz, a halál és

enyészet is. Máskép gondolkozik a próféta: «A világosság alkotója s a sötétség teremtője a béke szerzője s a rossznak teremtője én vagyok Jahve, én szereztem mindezeket» (Jes. 45, 7.).

De térjünk vissza tárgyunkhoz, a vogul-osztják halottak világához. Láttuk már fentebb is, hogy az árnyak lakta nagy víz képzetéhez hozzáfűződik az is, hogy ez a világ a föld alatt van. Minden idegen hatás nélkül egész könnyen és természetesen rávezethet erre a gondolatra is a túlvilági élet csodás titkain töprenkedő néplélek. Hiszen a holttestet a föld alá temetik, midőn a sírba helyezik. Azután meg ha van a földünk fölött elterülő magasságban, a fényes égben lelkek (isteni lények) világa; mi természetesebb, hogy a halottak sötét világának ott kell lennie, hová a nap sugarai nem érnek, a föld alatt. Nincs is ellentét a víz és alvilág képzetek között; hiszen mi is tanuljuk már zsenge gyermekkorunkban, hogy «ne csinálj magadnak faragott képet, vagy bárminő alakot, sem olyat, minő az égben fönt, sem minő a földön alant, sem minő a vízben, a föld alatt van». Jól egybefér tehát az eddigiekkel az a gondolat is, hogy a halottak birodalma «alvilág», a mint ez a következő kifejezésekben is tükröződik: KLV. *jolké mē*, ATV. *jéléj mā*, FTV. *jaló mā*, *jalóχ mā* «alvilág, túlvilág» (pl. *khāqm khālēχ jalōχ-mān lāntlēt* «a halotti nép az alsó világba megy»), ÉV. *joli tārēm* «alvilág» = *tātik-tārēm* «túlvilág, ama világ» (szemben ezen földfeletti világunkkal, melynek *posij tārēm* «fényes világ» a neve, pl. *joli tārēm poskwēn ta pateuw, sawij mā joli-pālne ta pateuw* «az alvilág világába, az inséges föld alá jutunk majd, въ подпочную землю попадем»). Az alvilág föld alatti üregére czéloz az ÉV. *χqmēl*, *χqmēl-mā* nevezet, melynek KV., PV. *khqmēl*, TV. *khāmēl* mása a «sír»-t jelenti, még pedig a mint az osztják *χom* «ausgehöhltter baumstamm; sarg» = finn *komo* «cavus, concavus; cavum», magy. *homo-rú* stb. (l. BUDENZ MUGSz. 110.) hozzátartozó szavakból kitetszik «kivájság, üreg» alapértelemmel. Mivel az alvilág a vogul-osztják néphit szerint is sokaknak a szenvedés országa, talán nem szükséges épen keresztény befolyásnak tulajdonítanunk, hogy ez az eredetileg ártatlan *χqmēl* fogalom a bosszús beszédben átjátszik a «pokol»-éba, így e szólásokban: *χqmēl-mān totāln!* «vidd a pokolba!» (valamely kellemetlen tárgyról mondva), *χqmēl rus!* «pokolba való muszka!», *χqmēl ūtpi* «pokolbeli ugató!» (szidó szó); KLV. *khōlā khqmēl* (elemekben

értetlen szidás), *khqmél-mên min!* «menj a pokolba! (кѣ черты чрынаи!)»; v. ö. TV. *satá-khqmên mîièn!* «átkos pokolba menj!» (IV : 366; az éjszaki vogulban: *satā!* = «ördögbe, pokolba!»). Nem nagyon messze lehet földünk fölületétől ez a földalatti halottvilág; mert az éjszaki vogul hit szerint, ha igen mély gödröt ásnak, közelébe lehet jutni. Midőn az urali aranyásók a föld túrása közben olyan helyekre akadnak, honnan különös levegő (szél, vagy gáz) tódul elő, ez azt jelenti, hogy már beütötték az alvilágot fedő földréteget; miért is nagyobb szerencsétlenségek elkerülése végett tanácsos az ilyen gödröt haladéktalanul beföldni (GOND. 53—54.).

Az alvilág ura *Kul-qtér* vagy *Xul-qtér*, a Kór- vagy Halálfejedelem, kinek déli vogul neve *Khul-nājér*, KV. *Khwoł-nājér*, vagy máskép, *Jal-nājér* «Al[világi]-király» (II : 232.). E mythologiai alaknak, melyről alább tüzetesebben szólunk, éjszaki vogul jelzőiben is megtaláljuk a czélzást alvilági birodalmára, ő a *lui žum žul-qtér* «az alvilági férfi» (II : 98.), segéde a *sēmél sōppā, sēmél sāžip laj-žin, pit-žin* «a fekete szájú, fekete subájú alvilági járványvész, a fekete járványvész» (II : 350, 353.). Figyelemre méltó itt, hogy az «alvilági» jelzés szava *lui* (= ÉO. *lai*), melyet különben csak a folyók altájára alkalmaznak; tehát czélzást foglal magában e nyelvhasználat egyszersmind arra, hogy *Kul-qtér* alvilági birodalma az Ob folyónak alvidéke táján, vagyis mint fentebb láttuk, a Jeges-Óceán felé van. Végtelen serege az alvilági démonoknak áll *Kul-qtér* szolgálatában, így különösen a *kul, mēnkū, utsi* nevéek, továbbá a halál előfutárja a kór-istenség, *tērēn-žul* vagy *žin*, melyekkel szintén alább foglalkozunk bővebben. Hogy mi a hivatása ezen szörnyeknek az emberrel szemben, mutatja *Kul-qtér*-nek ezen jelzője: *ēlēm-žālēs tēnē samij ūtpi* «emberevő nagy szemű ugató» (II : 289.), mit akár Kerberosznak is vehetne a Hádés hívője. Az itt jelzett emberfalást a kór-istenség az élő emberen kezdi, róla mondja az istenidéző ének: *sawij sāži masmāj žumin, sawij nārā masmāj kuāren sēmél sōppā laj-žinēn, pit-žinēn ti tējkwē jēmtwēs* «nyomorúságos subát öltött férfiadat, nyomorúságos botost öltött szegényedet a fekete szájú alvilági járványvész, fekete járványvész im megenni kezdte» (II : 353.), szintígy más helyütt: *am luwēm žāltēm tērēn-kēmpli, žul-kēmpli žulilālēs-ke: sāt ēlmiņ ēlmiņ jelpiņ sirejiļ pāņkiņ sispā jelpiņ mā joli-pālēn, am luwēm*

γältēm tērēn-sūp, γul-sūp jol-pūrāln! «az én csontomat pusztító (fogyasztó) kór ruhaszéle, betegség ruhaszéle hogyha föllebbent: hét élű élesszent karddal a piszkos hátú szent föld alá, az én csontomat pusztító kór száját, betegség száját, oda fogd le!» (II : 373—4.). A «nagyszemű ugatónak», a kutyanak és farkas, sakál, hiéna rokonainak képe ez, melyek nekiesnek az ember tetemének s mohón mardossák, falják, míg csak egy izomka marad a csontokon. Ezen jól ismert tulajdonságánál fogva jutott a kutya oly jelentős szerephez a régi népek lélekhitében és halotti szokásaiban, s igen természetes, hogy a vogul ember is, midőn a beteg embernek sorvadását s a holttetem föloszlását látja, ebben valamely kutyához hasonló alvilági szellem műveletét sejtí. Fölismerszik a vogul halálszellemek kutyatermeszete abban is, hogy ép úgy mint szóban forgó házi barátunk a megkaparított konzot lopva, suttymban viszi el a maga félreeső, biztos helyére, *Kul-ātēr* népsége is lepel alatt, ruhába takarva hordja el áldozatait. Keservesen panaszolja az alsólozvai asszony sorsenekében, hogy egyszer csak váratlanul «*Khuł-nājēr legifjabb leánya ruhaalja ízelt közével, ruhaöle ízelt közével valahogyan elvitte nyiltoll fürgeségű két csikóját*», két fiacskáját, azt sem tudja szegény, miért; «házam gazdaura», így folytatja siralmát, «éjjeli büntetés-okot nem ismert-e, reggeli büntetésokot nem ismert-e, [hogy ez történt velem]?!» (IV : 103—4.). Ép így emlegetik a *tērēn-γul* kór-szellemnek *félelmes ruhaszárnyát* (*tērēn-kēmpli, γul-kēmpli*), melynek suhogása is rémes; mert abba takargatva ragadja el áldozatát. Egy idevonatkozó adatot az imént idéztünk; ilyen a következő is: *nājā sastēn nājij sām tērēn-képēl rēytēn suj sujteltēnāt lāwēltawē* «tüzet növesztő tüzes vidékről (= az alvilágból) jövő kór ruhaszárnya rázó suhogásának zaja hallatszik, úgy emlegetik» (II : 331.). A híveinek egészsége fölött örökdő Ajász-isten mondja magáról: «Ha kór, ha betegség támadott, nycmorúságos subájú sok férfiam, sok nöm a kór ruhaszárnyától, a betegség ruhaszárnyától fölelem» (*tērēn-kēmplinēl, γul-kēmplinēl nājγ v̄γānēm*: II : 4.), színtigy hirdeti a lopmuszi isten, hogy «most növekedett falubeli, városbeli sok gyermekem a kór ruhaszárnyától, a betegség ruhaszárnyától megörizem» (II : 277.), az ő pártfogásával «a kór ruhaszárnya *elsimül* (*pāntmi*)»; II : 383.). A Világügyelő-férfi idéző igéjében fordul elő e könyörgés: «A csontunkat pusztító kór ruhája szárnyát az állatod (lovad) nyakát ijesztő szent ostorral a fekete hátú

szent föld alá üzd le; a húsunkat pusztító betegség ruhája szárnyát az aranyszerű szent óceán alá üzd le!» (II : 318.).

Természetes, hogy a mit a halál «ugató» démonjai megesznek, vagy prózában beszélve: a mit közelebről nem ismert, láthatatlan külső befolyások megsemmisítenek, az csak az ember teste, húsa-csontja. A lélek meg nem ehető, szét nem rágható, legfeljebb — mint fentebb láttuk — más testbe kebelezhető. Ha már egyszer eljutott a maga honába, itt sorsa földi életének érdeme szerint jól vagy rosszul, de megállapodik. Embereink bátran vadászhatnak, halászhatnak, tehetnek akármit, nincs okuk félni az őket környező töméntelen *kul*-októl, *mēñkw*-ektől, kóroktól: ezek számára nincs rajtuk falat, nincs hús és vér; az ő mivoltuk: *is*, azaz árny, s nincs tigris, melynek ilyenre vássek a foga. Meddig tart ez az élet? Örökké talán, mint a mi túlvilágunkban? Hiszen még a gyönyörökkel boldogító napfényes világban is súlyos az aggkor, még itt sem volna érdemes örökké élni; hát még a sötét alvilágban, *kul*-ok, *mēñkw*-ek társaságában, hol a jólét legfeljebb csak az, hogy nincs szenvedés; de nincs sehohsem öröm vagy változatosság, hanem helyette szakadatlan egyhangúság. A vogul népképelet bölcsen úgy eszelte ki, hogy a lélek a túlvilágban épen annyi ideig él, a meddig a földön; életünk a testetlen minus oldalon ugyanannyi, mint a testtel való plus oldalon. Ezután következik be csak igazán a végleges enyészet. A lélek egyre összébb zsugorodik, míg végre akkora lesz, mint a *kēr-çamlēç* nevű vízi bogár; némelyek szerint ennek alakjában is él még egyideig, utóljára teljesen elenyészik. GONDATTINAK ezen értesülését (39.) saját népköltési gyűjtéseimből is támogathatom egy adattal. Egy kosmogoniai énekben ugyanis szó van a Világügyelő-férfinak bizonyos «aranyos hátú hét vízibogaráról» (*sqrnij sispä sät çamlēç*), melyek, a mint az isteni hős napsugárként ragyogó hajfonatát kibontja, «a hét Obfolyam, a hét tenger fenekéről fölmerülnek s az ő hajfonatánál melengetik hátaikat» (I : 40.). Midőn Arany-Kworész atyja meghalt, a Világügyelő-férfi elővett egyet ezen vízi bogaraiból, «a potrohát fölszakította s atyját a bogár belsejébe odatette» (I : 42.); majd idők teltevel, miután az egész teremtés mai rendje szerint megállapodott, «fölszakította ezen bogarat s Arany-Kworész atyja ím fölü» (I : 66.). Egybevetve a fentebbi értesüléssel ezen regerészletet, azt következtethetjük,

hogy emitt a közönséges ember túlvilági életére vonatkozó képzet nyer alkalmazást az istenségre, vagyis tulajdonkép nemcsak Arany-Kworész válik halála után vízi bogárrá, hanem az ember is. Megjegyzendő ezekhez, hogy a felsőlozvai vogulok *kēr-çamléç* néven a *szitakötőt* (срѣлка) nevezik, mely e szerint tulajdonkép «vas-bogár» (*çamléç* általában: «bogár, жушка»), amint a jelzővel van az állatka PV. *kēr-khuntep* («vas-lapát»), TV. *kēr-khom* («vas-ember») nevezetei, valószínűleg erős rágószerszáma miatt. Az idézett ének jelző nélkül való *çamléç* szavát azonban nem lehet a levegőben röpködő szitakötőnek magyaráznunk; mert meg van róla mondva, hogy a vízben él s onnan föl-fölmerül sütkérezni. Jobban megfelel e leírásnak a *csibor*, melynek nevei: ÉV. *vit-çamléç*, KLV. *wüt-khçamléç*.

Tud a vogul rege egy oly kiváló, később istenné avatott hősről, kinek Odysseusként élve sikerült behatolni az alvilágba, a honnan nemcsak hogy maga előkerült diadalmasan, hanem magával hozta új életre támasztva egész rokonságát, hét atyjafiát s ezek atyját-anyját is. Ez a kondai alvidék híres «Nagy-fejedelme» volt, ki segítségére sietvén öccsének a «Három-ölnyi-erdei-bálvány» ellen vívott harcában, előzetesen hadat gyűjteni az alvilágba ment. «Bebújt a fekete földbe; ott ment, ment, egyszer csak egy nyílást talált. Ezen a nyíláson keresztül a fekete föld alsó feléről a föld színe fölé emelkedett, másvilágon élő hét férfi atyjafiához így érkezett meg. Erre a hét férfi anyjához, aztán a hét férfi atyjához ment, azután *Ŋom-Törém* világúrhoz hágott föl. „Drága uram!” így szól, „nem ajándékoznál-e meg engemet egy aranyostorral? Kedves uram atyám, hallod-e, nem ajándékoznál-e meg engemet egy aranyfokossal? Hét világtájon uralkodó férfi atyám *elevenítő víz tömlőjével* (*léléç vit khurçél*) nem ajándékoznál-e meg?” Mind a három bűvszert megkapta, mire ő legelőbb is föltámasztotta az élet vizével halottjait, a kik mindannyian hozzá szegődnek; de a harcban újra elesnek, sőt elesik a hős testvér-öccse, a «Kis-fejedelem» is. Maga a hős marad életben, kinek sok fortélyos, kemény küzdelmet kell megvívnia. A Három-ölnyi-erdei bálvány városába bejutva bement az eleven bálványok házába, ezeket agyonüti s maga ül helyükre. A nők áldozattal kedveskednek istenségüknek s a bálványházikó ablakán keresztül egy lóbőr-tömlőt hoznak be ily szavakkal: «Mi neked eleven szemet, fület,

eleven lábat, kezét hoztunk.» Az idősb fejedelehmős fölbontja a tömlőt s ím az ő öcsese fekszik benne darabokra vagdalva. Az élet vizével dörzsölve életre hozza s megint folytatják a harcztot. Hosszas küzdelem után egyszer csak az idősb fejedelehmős valami erősre akad. A mint az istentől kapott aranyfokossal üti, ez eltörik. Kérdezi: «Kiesoda, micsoda vagy te?» Ellenfele válaszol: «Én *Jal-nājēr* (az alvilági fejedelem) vagyok». Erre tovább hadakoztak, míg végre az alvilági fejedelem a fekete földön keresztül alászökött; tehát a vogul Odysseus legyőzte Plútót. Majd az istentől kapott aranyostorral a rettegett Obi-öreget (*Oqs-ötér*) győzi le s végére jár a többi ellenfeleknek is, kik közül a Háromölnyi-erdei bálványt öcsese szúrta le. Most fölélesztették az élet vizével hét atyjukfiát, ezek szüleit, s mindnyájan följöttek erre a mi világra (II : 229—234.).

Mint e regéből látjuk, a mindenható égi atyának van módjában a birtokában levő élet vizével (*lilaj vit*) életre hozni holtakat, s e bűvszerrel valakit meg is ajándékozhat. Gondattinak egyik fentebb idézett közléséből tudjuk, hogy ez az életvíz becses kincse *Numi-Tārem*-nak, benne tartja örökösen aranybotját s ha evvel a vizet megzavarja, az, a kire rápillant, rögtön eszméletlenül esik össze. Nagy hatalma van az életrekeltésben az élet adójának, Arany-Kaltész asszonynak is, ki a Világügyelő-férfinak föld alól előhozott élettelen lovát egyik oldalán *tóvízzel*, másik oldalán *Ob-vízzel* mosta meg s ezzel új életre hozva remek táltoslóvá változtatta (I : 43—44.). A lopmuszi istenke leölt szamojédjait *rénvérrrel* megkenve támasztja föl (*jeltépti*) a halálból (II : 280.). Egy déli osztják mesében az «életvizét» (*χatta jiyk*) és «élet vesszejét» (*χatta nērem*) *mēnk*-ek birtokában találjuk, kik vele holtakat életre támasztani s levagdalt testrészeket eredeti helyükre visszahelyezni képesek (PATK. I : 104; II : 128, 132.). Csakis ily rendkívüli módokon, mégpedig a hatalmasabb isteneknek különös kegyelméből volt lehetséges egyes kiváltságosoknak az új életre való jutás a régi testben. Egyébként a vogul-osztják alvilágból nincs föltámadás, s hiába dicsekedett a déli vogul vitézi ének hőse is avval, hogy halála után «hét tél, hét nyár múlva fölkel» (*jol-χāle'im : sāt tāl, sāt tūw nāŋχ kwāle'im*), igen kicsiny ellenszer is elég erősnek bizonyult ennek megakadályozására. «Idősb ángya egyenesen szíve tájára egy nedves követ helyezett; ama hét tél, hét

nyár elmúlta alatt ama nedves kő megnő vala s [a halottnak] nem volt ereje fölkelni; csupán tamburája szavát hallották» (IV : 156.). Ez az eljárás is bizonyára nem a testnek fölkelése, hanem a léleknek esetleges zaklatása ellen irányult; ezért helyezték a követ épen a szív tájékára, hol a lélek székel.

Igen, a mi egyszerű pogány emberünknek nincs föltámadása s nincs a mi értelmünkben vett «mennyorszaga»; ő nem számít jóságáért és becsületességeért különös jutalomra a túlvilági életben. Itt csak a gonoszság bűnhődik, de az erény nem kér fizetést, nem vár földöntúli gyönyöröket; hanem megelégszik azzal, hogy osztályrésze béke és nyugalom, nem pedig szenvedés és zaklatás. Így van ez a földi életben is: a társadalmi rend ellen vétőket megbüntetik, de a jókat nem jutalmazzák, hanem legfeljebb békén hagyják. Ha e pogányságnak bölcse akadt volna, az bizonyára így foglalta volna tételbe ez erkölcsi felfogást: «Az erény önnönmagának jutalma, s mihelyt más jutalmat vár, többé nem erény». Itt ismét találkozunk az erkölcsileg fejlett pogányság a legmagasabb vallási színvonallal; az ószövetség prófétája szintén csak a bűnt ostromozza, csak ennek hirdet büntetést, de nem ismeri az erénynek túlvilági jutalmát s nem a mennyország kéjeit. Isten útjainak követője e földön találja meg boldogságát; ebben kell bízunk akkor is, ha netán a látszat ellene mutat. Mindezekből nem következik, hogy a vogul-osztják ember nem ismer mennyei világot s mennyei életet. Hisz ez ép oly bizonyos, mint maga az emberi lét. Az égbolt az ő örökös változásaival, derűtségével és komorságával, lassan járó báránnyelével és rémes sötéttséggel jelentkező zivataraiival, megrázó dörgésével és gyújtó villámával, boldogító napjával és gyönyörű csillagaival, esőjével és egyéb csapadékaival mindenesetre a legmozgalmasabb élet benyomását gyakorolja, mely csakis olyan lehet, mint az az élet, melyet mi ismerünk, vagyis saját életünk; a különbség legfeljebb az, hogy amannak erőművelői összehasonlíthatatlanul hatalmasabbak s nem oly szűk körre, mint az emberé, hanem egész világra kiterjedők. Minden pillanat megtanít arra, hogy függünk ezen égi hatalomtól, hogy kedvezése életünk és boldogságunk föltétele; viszonyunk hozzá olyan, mint a gyermeké atyjához: *Numi-Tārém*, a Felső-Ég a mi «aranyos nagy atyuskánk» (*Sorñi òn āsikeuw*) s a mi «ember» nevünk: *elēm-χqlēs* «ég halandója». Az csak nyilvánvaló, hogy van mennyei

világ, s ha van, ez nem lehet üres pusztaság, hanem a világ alkotójához és mindenható urához méltóan, a legszebb emberi fogalmak szerint van berendezve. Bizonyos továbbá az is, hogy az égi atya e legsajátabb remek országában nem egyedül bolyong remetekép, hanem fenséges személyét, úgy mint a földi hatalmasokat, családtagok s működésében támogató különböző rangú szolgaszemélyek egész serege veszi körül. Mindezen égi lények egyszersmind isteni lények, melyek hasonlóak ugyan az emberhez, affélék talán, mint az emberi lélek, vagy az *z̄s*; de képességük s erejük ember- s természetfölötti. Az egyszerű, gyarló embernek ezek honában s társaságában nincs helye, ép oly kevéssé, mint a földi uralkodók fényes palotáiban és környezetében, bár az atyáskodó gondoskodás megvan mindkét részről. Nem jut a mennyek országába az ember lelke vagy holt árnya sem, s ha PATKANOV a déli osztjások közt ilyen fölfogásról értesült (I : 146.), az nem lehet más, mint a kereszténység befolyása, az orosz pap tanítása. Jobban megfelel a valóságnak, a mit POLJAKOV hallott e tárgyról az éjszaki osztjásoktól, kik szerint t. i. «*azt beszélnek, hogy eljutott volna az égi országba valami szamojéd varázsló, s lehetséges, hogy oda kerülnek haláluk után az oroszok; de osztják nincs ott egyetlen egy sem; mert*» — s ez nyilván a hittérítőktől s papoktól átvett okoskodás — «*mindnyájan bűnösök s ezért az alvilágba kell jutniok*» (64.). De hát az istenek rangjában tisztelt régi bálványok az «*istenfiuk*»-nak nevezett Világügyelő-férfi, a pelimi, a kisobi, a szoszvaközépi, a szigvatövi s más isteneké, kiknek oly nagy szerep jut az égiek mythosaiban, s kik eredetileg mégsem voltak egyebek, mint híres fejedelmek vagy fejedelmi házak halotti bálványai, — hát ezek nem mutatják-e világos példáit, hogy az ember mégis bejuthat az égiek társaságába s részese lehet a mennyei dicsőségnek úgy, mint az istenek hatalmának? Annak, ki a néphit fejleményeit történeti kritikával vizsgálgatja, mindenesetre igen: az előtt kétségtelen, hogy a nagyobb tiszteletben részesülő vogul-osztják bálványképek csak olyanok, mint másutt a szentek, vagyis istenkké és félistenekké dicsőült emberek. De maga a nép nem így fogja föl a dolgot. Ennek nincsen sejtelve sem róla, hogy az a bálványistenség, melynek áldoz s melyet a tisztelet minden nemében részesít, valaha csak olyan halotti bálvány volt, melyet ő tart a maga lakában valamely elhúnyt rokonának emlékére. Míg megvolt a bálványkép

ily keletkezésének történeti tudata, annak tisztelete mindenesetre csak kisebbségi s szűkebb körre terjedő lehetett, bár mint egy kiváló fejedelmi személy halotti bálványáé, már kezdettől fogva is nagyobb volt, mint más közönséges halandóé. Másképp alakult a dolog, midőn ez a történeti tudat feledésbe ment s az örökségkép nemzedékről nemzedékre átszálló bálványhoz fűzött képzeteket — melyek eredetileg bizonyára nem voltak merőben légből kapottak, hanem bizonyos általánosságban vagy magvukban valóságnak megfelelő elemeket is tartalmaztak — a mythos vette átalakító hatalmába. A csodásnál csodásabb regék, melyek ily úton a bálványban ábrázolt alakra vonatkozólag forgalomba jöttek, nemcsak annak tekintélyét tették nagyobbá s tiszteletét szélesebb körűvé; hanem felköltötték azt a gondolatot is, hogy amaz istenkép dicsőített személy (rendesen hős) nem is lehetett valami magunkféle közönséges emberfi, hanem ama magasabbrendű égi lények közül való, kiknek hatalmával rendkívüli tetteit véghezvitte. A «köldöke vágott inséges subájú, inséges bocskorú emberrel» (*puχnit jáktim sawiy sāzip, sawiy nārāp ēlēm-χqlēs*) szemben ő az emberek képzetében *tārēm-pī* 'istenfi' lett, kit az égi atya mennyei honából hágsón bocsátott alá vagy igézettel rendelt bizonyos földrészre, hogy ott uralmát megalapítsa s magának «férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent helyet» (*χum rawtal, nē rawtal jelpiy mā*) szerezzen, hol az emberek áldozataikkal és imádságaikkal fölkeressék. Sehol sincsen szó arról, hogy efféle hatalmasabb bálvány-istenség, illetőleg a benne ábrázolt hős *meghalt volna*; ő élt azelőtt is mennyei atyjánál s él ma is szent helyén, onnan örködvé hívein s érintkezvén ezek érdekében az égiekkel. «*Mennyei atyánk leküldötte az ő fiát a mi boldogításunkra; az istenből ember lett*»: így vallja a néphit; a tudományos kutatás ellenkezőleg tapasztalja a fejlődést: az emberből felsőbb hatalom, a halott képmásából bálványisten alakult.

E) A bálványok és szellemeik.

Kimutatván az eddigiekben, hogy miként fejlődött a halottak tiszteletéből a bálványimádás, vegyük immár közelebbről szemügyre ennek változatos megnyilatkozását, mégpedig első sorban a bálványalakok különböző neveinek s a bennük vélt szellemekhez

fűződő általános képzeteknek vizsgálatával. Előjáróban megemlítjük, hogy a «bálvány» sajátos közneve a vogulban: ÉV. *pupi* (REGULY írásában: *pubi* és *babi*; GONDATTINÁL: *pubi* 37. l.), LV. *popi*, KV., PV. *pupi*, melynek a ragozásban főtűnő *pupx-*, *pupéx-* teljesebb hangtestű töve (plur. ÉV. *pupxé-t*, KV. *pupéx-t*) kicsinyítő képzésnek ismerszik föl a gyérebbs használatú s kevésbé hizelgő beszédben alkalmazott *pupa* alak mellett (v. ö. *pupakwé**) *pupa*, *šajtanakwé šajtan* egy bálvány hasonlatosságára készített játékbábú megszólítása: IV: 204.). Nyilván nem más e szó, mint a zürjén *buba* «scheuche, vogelscheuche, schreckbild, popanz» (*vörsa b. «waldgeist»; WIED.*), mely mellett azonos értelemmel *bubila* képzés is előfordul (u. o.). Más alapértelem sejthető a bálványnak éjszaki osztyák *lonx* = IO. *tonx*, SO. *junx*, VJ. *jung*, FO. *lunx*, KO., Jg. *lunx* nevénél, mely mellett AHLQVIST *šongot* «puppe zum andenken eines verstorbenen» adata, szintűgy mint FINNSCHNÉL (402. l.) *songet* «göttin» a szókezdő tökéletlen jelzésével írott többes képzőjű alakok. Alakilag pontosan megfelel ugyanis az ismeretes szóvégi $\eta > n$ változással a zürjénben: *šön* «schatten von verstorbenen» (v. ö. *šonjan* «verstorben»; WIED.), mely ismét tekintetbe véve a vogul *jis* szónak fentebb kimutatott jelentésfejléményeit («ős», «árnyék», «holtak szelleme») a cserem. *šongo*, cserM. *šonga* «öreg, agg, vén» szóval hozható kapcsolatba. E szerint az osztyák *lonx* (< **šonq*) tulajdonkép a «régiek», illetőleg «holtak szellemét» jelentené egybehangzólag avval a magyarázattal, melyet fentebb a vogul-osztyák bálványtisztelet általános alapjára nézve adtunk.

A bálványimádás nemei közt bizonyára legősibb az, melyben az ember vallásos tisztelete valamely élő lénynek képzelt *természeti* tárgy vagy jelenség felé fordul. Mielőtt az ember a fémekkel megismerkedett s öntvényeket készíthetett, sőt mielőtt kezdetleges kőszerszámával fát faraghatott volna, már megvoltak a bálványképek előzményei s mintái amaz ember- s állatalakú kövekben s szikláknban, melyek különösen elhagyott s nehezen megközelíthető helyeken állva mindenkor alkalmasak voltak félelem s tisztelet gerjesztésére a naiv lelkekben. Egy ily ember- vagy állat-

*) A felsőlozvai vogulban a nők a medvét csakis *pupakwé* (= «bálványka») rejtett kifejezéssel (*tüjtné lätiŋ*) merik említeni.

alakú kötőmeg merev mozdulatlanságával élénken emlékeztet az imént élt holt emberre s állatra, minélfogva igen természetes, ha a mindent személyesítő népképzelet bennük *kővé meredt embereket s állatokat* lát s mindjárt magyarázatát is keresi ezen különös alakulatnak. Alább, az egyes vidékek bálványainak tárgyalásánál lesz módunk az ily kőbálványokkal is részletesebben foglalkozni, úgy hogy itt csak azon általánosan elterjedt néphit megemlítésére szorítkozhatunk, hogy bennük az «ember korabeli világot» (*élém-χῆλῆς jisiy tārēm*) megelőzőtt hatalmas óriások (*járχum*) elbűvölt alakjai élnek haláltalan életüket, kik t. i. ez állapotba erejük fogytán (I. HUNFALVY: Vogul Föld 141—2.) többnyire győző ellenfelük igézete következtében, esetleg a fájdalom hatása alatt jutottak (GONDATTI: 20, 36, 38; GRIGOROVSKIJ 20, 22.), a mint igézet hatása alatt váltak kővé a velük rendszeren mondai kapcsolatban álló s közelükben található állatalakok is. Ezen hagyomány egyszersmind azt igazolja, hogy a nép is az ily kőbálványokban tudja a bálványtisztelet legrégebb alakjait; mert ezeket helyezi éppen hitregei chronológiájának legtávolabbi korszakába. Az ilyenekkel szemben a mesterséges bálványok eredeti képeit már a mi fajta emberünk is látta; hiszen bennük saját nemzetsége régi hőseit ábrázolja.

A *mesterséges* bálványok legegyszerűbb alakításai a ruházat nélkül való, legfeljebb bevágásokkal czifrázott oszlopok, illetőleg földben álló rudak és karók. Már GEORGI említi, hogy a permi vogulok áldozó ligeteiben, közel az oltárasztalhoz egy *egyenesen álló fatörzsök*, illetőleg oszlop áll (I. fentebb) s hogy ez voltaképp bálvány, mutatja az ily fatörzsből álló áldozati oszlopnak déli osztyják *türum-vānmap jemiñ juχ* «isten-ábrázatú szent oszlop» neve (PATKANOV II: 94.). Az efféle oszlopnak rendelkezése, hogy hozzákössék az áldozati állatokat összetartó kötelet, a mint ez ki van fejezve a *Polém*-isten szoszvafői idéző igéjében is, hol nem is földi, hanem égi áldozó térről van szó: az áldozó ember ugyanis arra kéri a *Polém*-bálványt, hogy bemutatott «fehér hóhoz hasonlatos szarvas állatát», mint közbenjáró vezesse égben lakó *Numi-Sarúi* atyja elé s kösse oda az ezüstgerendájú ház ajtajánál a «hét lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlophoz» (*sāt nākpā sāli qān jelpiy ānkwélēn*; II: 409.). E helyből az következtethető, hogy az áldozati tér oszlopa általában az istenség láthatatlan állatkötő oszlopát jelképezi; az «istenábrázat» az oszlop fejen azt szemlélteti,

hogymint maga az oszlop, úgy a hozzákötött áldozati állat az istenség birtoka.

GONDATTI a szigvai vogulok áldozattereinek leírásában (7—8. l.) megemlíti, hogy azokon *földbe vert magas rudak* láthatók, melyeknek tetején *rongydarabok, prémek, fényes csecsebecsék* s egyéb apróságok libegnek. Ezek a rudak bizonyos istenségeknek vannak szentelve, mégpedig a középső legmagasabb *Jäni'-tärém*-nak («Nagy-Isten»), jobboldali szomszédja *Sän'-tärém*-nak («Anya-Isten»), bal oldali szomszédja *Mir-susnë-γum*-nak («Világ-ügyelő-férfi»), a többi évenként fölváltott rudak más istenségeknek. Ezek a rudak is bizonyára az illető istenségeket jelképezik, s midőn reájuk áldozati tárgyakat aggatnak, ép olyan eljárás, mint midőn a bálványásátrakban őrzött bábukra rakják a becses prémeket, posztó- és vászonrongyokat, csecsebecsét stb. Csak a bálványarcz hiányzik, jeléül annak, hogy ez az egyszerűbb alakítás oly kornak hagyománya, midőn még az ember mintázó ügyessége ezen elemi fokig sem volt ki-fejlődve.

Hogy az otthon őrzött, bábuserű házi istenségeknek is ilyen csupasz rudak voltak az előzményei, kitetszik BELJAVSZKIJKNAK ama közléséből (110. l.), mely szerint: «Minden osztják jurtában az ajtóval szemközt eső oldalon egy magas rúd áll, melynek csúcsa némileg kimagaslik a tetőn fölül. Ez a rúd, mely a néphit szerint a jurta gazdáját személyesíti, a ház s egész család részéről állandó gondozás tárgya s oly tiszteletben részesül, hogy nyolczadik évét túlhaladott nőszemély sem éjjel, sem nappal nem mer előtte egyenesen végigmenni, hanem ha okvetetlenül szüksége van reá, a jurta közepén elhelyezett soha ki nem alvó tűz körül oldalt kerüli meg». Itt tehát a jurta «őrfájával» van dolgunk, melynek hivatása ugyanaz, mint az emberképre faragott házi bálványé: ugyanazon vallási eszmének ősi kifejezése s ennek újabb fejleménye egymás mellett láthatók.

WITSEN a tobolszk-vidéki osztjákokról írja, hogy «a falu előtt mindenütt ott áll közszemléül az ő bálványuk: egy ördögnek fából durván faragott képe» (757. l.). Ez PATKANOV egyik hősénekében is említve van, még pedig az áldozati tér oszlopához hasonlóan «isten ábrázatú szent fá»-nak nevezve, a hős midőn búcsút vesz a várostól, kimegy «a téres város szép terére s az isten ábrázatú szent fa törzöskvége előtt hét jeles főhajlongást végez» (II : 96.). Érdekes

alkalmazását találjuk az emberfejú oszlopnak a Noviczkiutól leírt pelimi szent helyen, hol t. i. az öt bálványtól lakott fősátor mellett néhány apró házikó állott az áldozat leölésére szolgáló szerszámok s az áldozati csontok részére; ez utóbbiak pedig *három könyök magasságú, fölül emberi hasonlatosságra kifaragott oszlopokra* voltak helyezve. Ez oszlopbálványok az előbbiekhöz képest nyilván *szolgai* szerepűek, tartják s őrizik az előbbiek holmijait.

Az ilyen fölül emberalakra faragott bálványoszlopok már előbbre haladott fejlődési fokozatát mutatják a bálványkép alakításának a minden faragás nélkül való fatörzsökhöz vagy rúdhoz képest. Az előbbi fajtának kisebb változatai azok a legföljebb 1 $\frac{1}{2}$ rőf magasságú földbe vert *bálványczölöpök* vagy *karók*, minőket CASTRÉN, SCHRENK és FINSCH helyenként seregesen találtak együtt az éjszaki osztjakoknál, illetőleg samojédeknél. Ezen CASTRÉN szerint *jüjan*-nak nevezett igen alacsony rangú bálványok fölül csúcsosan vannak faragva, s néhány bevágás alakjában fölismerhető rajtuk a szem, orr és száj jelzése.*) Mint FINSCH tapasztalta (493. l.), némelyike ezen jelentéktelen bálványfáknak *nyírhéjjal volt körültekargatva*; ez az átmenet a következő fokozathoz, a *felruházott* s otthon vagy külön házikókban őrzött bálványalakokhoz.

Ez utóbbiak közül kisebb rangúak a házi bálványbábúk, minők az ősi valláshoz hívebben ragaszkodó éjszaki tájon minden jurtában találhatók (l. HOFFMANN 29, GONDATTI 16.), mégpedig — mint PALLAS írja (III : 59.) — annyi számmal, a hány családtag van esetleg kiegészítve a halotti bálványokkal, melyekről az előbbi fejezetben szözlöttünk. Ezeknek legegyszerűbb formái minden faragás nélkül való fabotcskából állanak (GONDATTI u. o.) bőr-, posztó-, vagy vászondarabokkal, illetőleg ruhácskákkal (főkép kis újjas subákkal) tele aggatva, melyek fölé gyakran apró fényes tárgyak, csecsebecsék kerülnek. Fejlettebb alakítások azok, melyeken már az a törekvés is nyilvánúl, hogy a bálvány arcza némileg emberi formájú legyen. Ennek legegységibb megvalósítása az, melyről NOVITZKIJ ír (l. fent), a midőn t. i. a bábú közepébe egy

*) L. rajzukat FINSCH többször idézett könyvében (492. l.). Még elemibb alakításai e bálványkaróknak láthatók SCHRENK «Reise durch die Tundren der Samojeden» műve első kötetének II. képmellékletén.

kis *tülördarabkát* helyeznek nyilván a *szem* jelzésére. SAVROV leírása szerint *Ortik* segédjének, a *Master-long*-nak prémekkel feszesen tömött zsákból álló bálványának közepére egy *ezüst tányérka* van kötve mélyedésével kifelé (I. BELJAVSZKIJ kivonatában fent). Hasonló eljárással, illetőleg felfogással egy egyszerű *sárgaréz-gomb* is pótolhatja a fejet, a mint ez FINSCH könyvének egy női bálványt ábrázoló képén látható (402. l.). Kevéssel előrehaladottabb az az alakítás, melyben a bálvány fejének faragása vagy diszítése emlékeztet emberi ábrázatra. PATKANOV az irtisi osztjásoknál sok házi bálványt látott, melyeken fej gyanánt a bálvány testét képező fadarab tetejére menyét vagy evet-fark volt kötve, *a szemeket pedig két darab színes üveg jelezte* (106. l.). PALLAS (II. könyv, 2. köt., 261. l.) tudósításai szerint a turai voguloknál is voltak találhatóak ilyen emberi alakra faragott bálványok, melyeknek szemeit *serét-vagy gyöngyszemekből* alakították. Gyökeres újítás e téren az, miről GONDATTI tudósít (7, 16. l.), hogy t. i. az utóbbi időkben az éjszaki vogulok és osztjások zürjén és orosz kereskedőtől szerzett közös *vásári játékbábukat* alkalmaznak házi istenségek gyanánt, minden különös szertartás nélkül helyezve el ezeket a maguktól készített durva alakítású bálványalakok mellé.

Igen ritka esetben *csontból* is készülnek bálványok (GONDATTI 16.); de gyakoriak, s mint a leletek tanúsítják, régi korok óta tisztelet tárgyai a bálványöntvények. Az átmenetet ezekhez az előbbi fajtákból amaz alakításokban láthatjuk, melyekben a fabálványnak *legalább arczára alkalmaznak domborított fémlemezeket*. Ilyen volt NOVITZKIJ közlése szerint a sarkali jurták fából faragott bálványa, melynek ábrázata *ezüsből*, továbbá a nachracsi, illetőleg fehérhegyi, melyé *fehér bádogból* (SAVROV szerint *Ortik*-é ezüsből) volt alakítva. A FINSCHTŐL látott éjszaki osztják házi bálványok férfi alakján az arcz megfelelő metszésekkel *sárgaréz-lemezből* készült (401. l.). Többször tudósítanak a történeti s néprajzi kútfők *csupa ércből* készült bálványokról is, így különösen GMELIN (IV: 432—4. ll.), PALLAS és GEORGI egy felsőturai *vogul vasbálványról*, mely kezében hajítódárdát tartó emberalakot ábrázol rendkívül durva alakításban. Ezt magas rúd tetejére tűzve áldozatokkal tisztelték, miből kitetszik, hogy az egész bálványszerkezet nem más, mint az «istenábrázatú» áldozati oszlop változata. Hasonlóképp értesít BELJAVSZKIJ egy hosszú szakállú, határozott arcvonású

öreg embert föltüntető osztják bálványról, mely *hét fontnyi súlyban vörös rézből* volt öntve (104. l.). A gyakran található *állatöntvények* közül legrégebben ismeretes a fehérhegyi *lúdbálvány*, melyet a múlt század eleji hittérítők pusztítottak el; mások *hattyú, medve, farkas, menyét s kígyó* alakokat emlegetnek, mely állatok tiszteletéről, illetőleg hitregei szerepéről alább lesz tüzetesebben szó. Az újabban talált öntvénybálványokra nézve ASPELIN «Antiquités du Nord Finno-Ougrien» című híres művére, továbbá SZOROKIN és TEPLUCHOV fentebb idézett munkáira kell utalnunk, melyek közül különösen az utóbbiban részletesen ki van fejtve, hogy a vogulok és osztjakok régi s mai földjén talált vallási, illetőleg mythologiai vonatkozású leletek tyusaikban egyeznek a permi föld hasonló tárgyú leleteivel, mintegy igazolásakép a régiek amaz állításának, hogy az előbbi népek pogánysága a permiek kiirtott ősi vallásával azonos. Az e művekben bemutatott rajzok egészen sajátos vonású, igen kezdetleges kivitelű emberalakokat ábrázolnak, a férfi csúcsos fejjel, magas sapkával, egy ízben e helyett teljes medvebőrrel, a nő másnemű magas fejkességgel. Vannak meztelen s felöltözött, magában álló s páros (férfi és nő), továbbá három s hét személyű csoportok. A legtöbb leleten állatalakok is észlelhetők, melyek között gyakran szerepel egy *gyík-féle szörnyeteg* a bálványszemély lába alatt. Az állatöntvények tárgyai: *medve, gyík, hal* s főkép sok változatban valamely *sasféle madár* egy, két és három fejjel, melle táján rendesen *emberarczczal*. Az ily fajta leletek másai s változatai itt-ott előkerülnek még az éjszaki osztjakok és szamojédek közt, melyeknek mintájára — mint erről PATKANOV értesít (107. l.) — Tobolszkban s más helyeken nagy mennyiségben gyártanak s hoznak jó pénzért forgalomba bálványutánzatokat, bár ezt az ipart s kereskedést a hatóság üldözi.

A bálványok külsejére, ruházatára s fölszerelésére gyakran történik czélzás a velük foglalkozó népköltési műfajokban. Mint legfőbb ismertető jegyek többször már a bálvány *nevében* is föl vannak tüntetve, így pl. ezekben: *Türén isém tür sät sira ta'ilij kent* «Tóba-szállott-tóbeli-hét-sirálylyal-teli-sapka» (az idősb larvosi fejedelemhős neve; II : 52.); *Nozs-sqw žürp kentiŋ aki* «Nyusztbőr-karimás-sapkájú-dédapuska» (bálványnév; III : 305.); *Sät žar-sqwa sariŋ ta'il qjkä* «Hét-jávorbika-bőr-irhajából-*való-ruha-öreg*» (az Ajász-isten bácsija; II : 19.); *Khurém-täl-vuor-*

pupi «Három-ölnyi-erdei-bálvány» (II : 222.); *Xätél-rērin, et-pos rērin jelpin sirej* «Nap-hevű, hold-hevű szent kard» (a középső larvosi fejedelemlhős, nyilván a bálvány kardja után így nevezve; II : 52.). Szintígy az irtisi osztjákban, pl. *Jix-sōxtà, nox-sōxtà kēlep toxx* «Medvebőr-jávorbőr-subás-bálvány» (egy házi istenség neve; ПАТК. I : 108.); *Tānettaçot-iga, nógos lankpe iga* «Fedeleetlen ház örege, nyusztpólyás öreg» (u. o.). Még gyakrabban találunk utalást a külsőre s ruházatra a bálványok jelzőiben, a minők pl. a következők: *çumplēy puŋkpü ülāy entēp çartēm çum Polēm-tārēm ašēm* «Habos fejű, tüzes övet öltött férfi, Polēm-isten atyám» (III : 337.), *kēlp oxsēr, sēmēl oxsēr törpü çum* «Vörös rókaprémes, fekete rókaprémes (sapkájú) férfiai (a Ték-bálvány; II : 11.); *kēlp lē'in çuriny q̄tēr* «Vörös evet alakú fejedelemlhős» (a szanjai istenség; II : 150.); *kwānsēy Vjōruis, tauley Vjōruis* «Karmos, szárnyas V.» (nyilván madáralakú bálvány; IV : 109.); *Voikēn sāzi masēm Polēm-tārēm* «Fehér subát öltött Polēm-isten» (II : 403.). Bősséggel fogunk találkozni ilyenekkel alább a főbb bálványistenségek részletes tárgyalásánál.

A közönséges bőrruházatnál — mely többnyire apró, esetleg díszesen kidolgozott subácskák, prémekből, sapkákból áll — becsesebbnek tekintik a posztó-, különösen vörös posztó-öltözékeket (*vjir nuj*), a mint általában kedvelt tárgya az áldozatoknak a bálvány mellé göngyölegben helyezett posztó, selyem és bársony is. Említést tesz a vörös posztónak bálványok körül való alkalmazásáról már WITSEN (634. l.), továbbá a kondai főbálvány s személyzetének leírásában NOVITZKIJ és I. B. MÜLLER. A fehérhegyi bálványnak, mint erről G. F. MÜLLER tudósít, még a házikója is be volt vonva vörös posztóval. GEORGI a csuszovajai voguloknak egy vörös rongyokba burkolt bálványáról szerzett értesülést (Bemerk. 598. l.).

Mennél nagyobb tiszteletben áll valamely bálvány, annál nagyobb mennyiségben találhatók fölszerelésében arany- és ezüst ékességek, tárgyak s pénzek; továbbá mindennemű alakokat, főkép állatokat ábrázoló silányabb fémöntvények, melyeket a mennyire lehetséges, a bálványra aggatnak. Az énekek gyakran említik e drágaságokat, szólnak pl. a jugrai istenkének «tisza ezüsttel teli sapkájáról» (*šāli q̄ln tinij kēntā*) s ugyancsak «tisza ezüstdől való drága gombjáról» (*šāli q̄ln tinij kēnmā*), szintígy a pelimi istenkének «aranyból való drága ruhaújjáról s ruhaszárnyá-

ról» (*sarūi ālnē tinij tajtā, tinij kēmplitū*; II : 134—5, 402—3.), valamint a Világ-ügyelő férfi «kami-ezüst, *šopēr*-ezüst rojtos övérről» (*kami āln, šopēr āln lūsiy ěntapā*; II : 322.). A Paszēt-bálványt sok ezüstje miatt «*šopēr*-ezüsttel, kami-ezüsttel megrakott kis királyunknak» (*šapēr-āln, kami āln ta'īlij mān χānū*; II : 144.) nevezik, míg a múnkeszi «Târēm-leány»-nak házát «*šapēr*-ezüsttel, kami-ezüsttel teli ház»-nak (*šapēr āln, kami āln ta'īlij kwol*; II : 261.) magasztalják. Különösen a medveénekek emlegetik sűrűn az istenileg ünnepelt állatra aggatott tiszta s hitvány ezüstműből készített csecsebecsüket; a medve ülőhelye: «tiszta ezüsttel bőséges fészek, kami-ezüsttel boldogságos fészek» (*šāli āln šūniy piti, kami āln χolāy piti* III : 42, 187.), melyben «ha keze előttünk: sés-ezüstön át tűnik elő; ha orra előttünk: kami-ezüstön át tűnik elő» (*kātēm-ke nē'īlēs : šēs-voxi-tārā nē'īlēs ; nólēm-ke nē'īlēs : kami-voxi tārā nē'īlēs*, III : 263.), a mint «sés-ezüsttel, kami-ezüsttel teli putonyát emeli, hátára veszi» (*šēs-voxi ta'īlij pajp ālmilēm, kami-voxi ta'īlij pajp χūntmilēm* III : 185—6.) akkor is, midőn ünnepének befejeztével végső útjára kísérik. Ezeket az ékességeket ideiglenesen a bálvány kincstárából szedik elő, a vendégül érkezett másik istenke — *mā-χar tārēm* «föld színén járó isten», *pupakwē* «bálványka»: a medve nevei — földszítésére. A bálványra aggatott sárkány-, illetőleg gyík-alakú öntvényekre történik czélzás, midőn a jugrai istenkének «hét *jūr*-állattal teli sapkájáról s ruhaszárnyáról» (*sāt jūr ta'īlij kēntā, kēmplitū* II : 134, 130.), vagy a pelimi s kisobi istenségek «hét *sossēl*-állattal teli szentséges házaról» (*sāt sossēl ta'īlij kwol* II : 141, 144; *sossēl ta'īlij jelpij kwol* II : 410.), illetőleg a Leplä-torkolati bálvány «hét *jūr*-állattal teli fészkeről» (*sāt jūr ta'īlij piti* II : 136.) beszélnek. Efféle állatöntvényekkel s egyéb ékességekkel földszített bálványnak írja le PALLAS (III : 60.) az Obdorszknál alább fekvő voksari jurták nagy tiszteletű osztják istenségét, melynek szent fájára egy széltől himbált *csengetyű* is volt akasztva. PATKANOV meglátogatván az Irtiš alvidékén egy osztják áldozó helyet, itt szintén talált faágon lógó *csengetyűt* (I : 111.). Ez utóbbi részlet itt azért figyelemreméltó, mivel a bálványra aggatott ezüst- s egyéb érczdiszítéseknek szintén az a mellékczelja, hogy velük mozgatás útján csilingelő zajt keltsenek. Ez a *bálvány útját kísérő zene*, a mint a medve is kiemeli énekében, hogy «*šopēr*-ezüst, hitvány ezüst *csengésével* sze-

relnek föl engem» (*šopër āln, mor āln šāmlīnēl šāpītawēm* III : 106.) s hogy ugyanily «csengő hanggal» vonúl ki ünneplése házából (*šopër āln, kami āln sāmīn sujil mine'im* III : 320.). Valószínűleg alkalmaznak itt-ott magán a bálványon is esengetyűket, a mint e dologról bennünket WITSEN értesít (752. l.).

A nagyobb tiszteletű bálványok fölszerelésének gyakori járuléka a h a r e z i e s z k ö z ö k is, jelesen : íjak, nyilak, tegzek, kopják s néha egy-egy régi korból fönnmaradt pánczélsruha (pl. J. B. MÜLLER szerint az «Ob-öregénél»; l. fent) és kard. Az utóbbit többször említik az énekek is, így a jugrai és Leplä-torkolati bálványoknak «atyjuk ígézte vasas végű szent kardját» (*jārā sātēm kēriy aulēp jelpiy sirejrišā* III : 133, 139.), továbbá Ajász-istennek Ték-öregtől ajándékozott «hegyes kardját, híres szablyáját» (*talχiy sirej sijiy nāri*), mely «véráldozatot fogadó véráldozatos istenkévé, ételáldozatot fogadó ételáldozatos istenkévé» változott (*jir vinē jiriy pupri', puri vinē puriy pupri' el-üntes*) gazdájának büvölete folytán, hogy «kéz-segítséget, láb-segítséget nyújtson, ha valamely vidék felől had érkezik» (II : 14—15.). Szó van a lopmuszi isten kardjáról is, melynek jelzésével őt az ének «hegyes karddal, éles karddal forgó király»-nak (*talχiy sirej, elmiy sirej jānχmān χān* II : 276—7.) nevezi. SAVROV szerint *Ortik* bálványtemplomában kopják és kardok vannak az oltárasztalba beszúrva (BELJAVSZKIJ 94. l.); POLJAKOV Obdorszk közelében a paszerczovi jurták bálványának szent fáján látott felakasztott markolatos kardot (115. l.), GONDATTI pedig a vogulok közt hallott ily «szent kardokról» a Szoszva alvidékén (38. l.).

Az énekek o s t o r t is emlegetnek némely bálvány fölszerelésében, így a Pelim-isten idéző igéjében, kit arra kérnek, hogy «arany ostora jó végével» (*sqrni χamsi jqmēs qulēl*) tartóztassa a Kór-fejedelem «vas keresztpántos hajóját a nyomorúságos nép lakta nyomorúságos föld vidékéről» (II : 408.). A felsőlozvai, jútím-szász-beli «szent fejedelemfi», midőn «hét bojtos szent ostorát» (*sāt rūsip jelpiy χamsi*) meglegyinti, az «ülő szent föld egész nagyságában megmozdul» (II : 430.). A Világügylő-férfi «šopēr-ezüst, kami-ezüst rojtos szent ostorát» (*šopēr āln, kami āln lūsiy jelpiy χamsi*), vagy mint az ének más jelzéssel említi: «eleven kigyó alakú ostorát» (*līliy nāli' χuriy χamsi*) lova hajtására használja (II : 323.).

Mint az eddigi közlésekben többször is ráutaltunk, a jelentősebb bálványok rendszeresen más kisebb rangú bálványkák társaságában állanak. Ez utóbbiak többnyire a *szolgaszemélyzetet* ábrázolják, alacsonyabbak s kevésbé díszesen vannak fölszerelve vagy épen díztelenek. Gyakran található páros, jelesen *férfi- és nőalakok*, még pedig nemcsak mesterséges bálványoknál, mint a vokszari jurtákban (PALLAS III : 60.) vagy a konda-torkolatbelieknél (PATKANOV II : 78.), hanem természeteseknél is, a minő pl. az uralbérczi istenpár a Lozva felvidékén (II : 399.). A Világügyelő-férfi fehérhegyi bálványát, mint erről G. F. MÜLLER értesült (Samml. Russ. Gesch. III : 382—3.) két nő szolgálta. A kiválóbb istenségek hősenekében majdnem mindenütt szerepelnek női alakok, s így igen valószínű, hogy a főbálvány társaságában ezek is ábrázolva vannak. Néhány *önálló női bálványról* is van tudomásunk, a mint minderről alább az egyes istenségek részletes tárgyalásánál lesz módunk bővebben szólni.

A bálványok elhelyezését illetőleg legősibb jellegű az a ma már főképp éjszakon divó eljárás, mely szerint az istenség képe a neki szentelt erdős vagy puszta helyen minden föld nélkül, szabadon áll. Ilyenek a PALLAS (III : 60.), CASTRÉN (Reisen : 336.) s FINSCH (492—3.) könyveiben leírt bálványcsoportok, melyek sűrű fájú ligetekben fenyők ágainak védelme alatt húzódnak meg. Mint GONDATTI értesült (16. l.), köztiszteletű bálványokat esetleg az *élő fába* is belefარagnak, úgyhogy ilyenkor a bálvány s szent fája azonegy. Az erdőt lakó szabad bálványokról mondja a Paszét-isten, hogy «a mindenfelé levő szárnyas sok istent, a mindenfelé levő lábas sok bálványt a *lombleveles fa* hét közében, a *tüleveles fa* hét közében mind megmozgatja, mind keresgéli» (*չոտա՛լ գա՛նե տգաւոյ սաւ տգրեմ, չոտա՛լ գա՛նե Լա՛ւոյ սաւ քոքա՛ր տգաւոյ յիւ սա՛տ չա՛տ քոսեն քոյա՛լեմ, տա՛ւոյ յիւ սա՛տ չա՛տ քոսեն քոսա՛լեմ* (II : 418.).

A bálványligetekben mindenütt van egy kis szabad tér az áldozatok végzésére, melynek fáira az áldozati tárgyakat lehetőleg fölragasztják. Egy ilyen áldozati teret ír le a «Menyikém-ének» (IV : 94.) következő szavaival :

*Upén չսւմ-քի՛ քաւո-սա՛սե
սգրնա՛ սա՛ւքա՛ սա՛ւոյ չա՛լ,
գա՛ն սա՛ւքա՛ սա՛ւոյ չա՛լ տո՛տ Լա՛ւոյ.*

Emberfia ipad háza mögött
arany bimbójú bimbós nyírfa,
ezüst bimbójú bimbós nyírfa áll ott.

naj tajəz nqmsə'in :
akw' sa'ikwé manémté'im,
kit sa'ikwé manémté'im ; —
ul manémtén !
upén-ɣum lai tǎrém ɣūtəɣlané,

lai pupi' ɣūtəɣlané
mān kanpü kanä tot ta.
uj ɣǎjǎ ɣantal
akw' tǎukwé at ǎnsi ;

sus ɣǎjǎ ɣantal
akw' tǎukwé at ǎnsi ;
lilǎn sǎrni ɣantal
akw' tǎukwé at ǎnsi ;

lilǎn ǎlnä ɣantal
akw' tǎukwé at ǎnsi

Te majd azt fogod gondolni :
 egy bimbócskát letépek,
 két bimbócskát letépek ; —
 ne tépd le !*)

Ipad férfinak apró isten előtt
 hajlongó,
 apró bálvány előtt hajlongó
 kis terü tere van ott.

Egy ágacskája sincsen,
 melyen «állat» (medve) üstöke ne
 függne ;

egy ágacskája sincsen,
 melyen jávor üstöke ne függne ;

egy ágacskája sincsen,
 melyen fényes (eleven) arany ne
 függne ;

egy ágacskája sincsen,
 melyen fényes (eleven) ezüst ne
 függne.

Sokszor a bálvány magára a fára van föltéve, mégpedig vagy szabadon megerősítve, a minő a MANSZUROV kozákjaitól 1585-ben ágyúval szétzúzott nyírfára helyezett fehérhegyi bálvány volt (l. fentebb); vagy *nyírhéjputtonyba* (ÉV. pajp) téve, mint a felsőlozvai *Tuɣtǎ*-torkolati nőbálvány (*Tuɣt-tit nǎj*) s a fent közölt énekrészletben leírt liget birtokosának már «atyjától hajlongva imádott *puttonyos bálványa*» (*jǎrém ɣūtəɣlǎlém pajpǎn pupi'*; IV : 96.). Már ez utóbbi eljárásban azon törekvés nyilvánul, hogy a becses holmikkal fölékesített, szabadban levő bálványt némileg megóvják az időjárás viszontagságaitól. Haladottabb mód e cél elérésére az, melyet FINSCH egy obtorkolati szamojéd falu közelében tapasztalt, a hol t. i. fűzbokrok közt egy földbe szúrt szem- s orr-rovátkokkal jelzett bálványkaró előtt kis rúdállványon három pléhlemezzel fedett orosz gyártású ládika volt elhelyezve, melyeket utazónk az ott talált kulcsokkal kinyitván, a nagyobbikban egy rongyokba burkolt férfibálványt, a középsőben egy szamojédsubás női bálványt, a legkisebben csupán rongyokat talált (l. ezekhez a 407. l. rajzát). Az áldozattér mögében karóra helyezett halbőr volt lát-

*) A szent fa leveleit nem szabad letépni (l. alább a szent helyek tiszteletének szabályait).

ható, jeléül annak, hogy itt a halászat sikerét kérték a bálványokban személyesített istenségektől. Az orosz gyártású szekrény gyakran szerepel a házi bálványok tartója gyanánt; de különös jelenség, hogy a szabadba is viszik, ekkép alkalmazkodva az ősi fel fogáshoz, mely a bálványok elhelyezését a szellem légies természetének megfelelőleg a szabadban kívánja.

Mint az erdei sűrűségben lakozó ősembernek a ligetek szabadon álló bálványa, úgy felel meg a troglodyta fejlődési foknak a *barlangokban* elhelyezett bálvány. Plyn eljárásról tudósít bennünket LEPECHIN (III: 53—4. ll.), a ki a Lobva és Jajva folyók vidékén bizonyos nagy barlangokról szerzett értesülést, melyekben a pogány vogulok bálványaitak áldozatok bemutatásával tisztelték (l. fent). PALLAS is írja, hogy a felsőturai vogulok, mielőtt a kereszténységet fölvtették, *sziklaodukban* s magas meredek sziklafalakon tartották bálványaitak (I. könyv II. köt. 261.); szintígy szól GEORGI a Csuszovaja-melléki vogulok földén található parti barlangokról, melyekben a nagy mennyiségben felhalmozott állatesontok tanúskodnak arról, hogy bennük hajdan áldozatokkal kapcsolatos istentiszteletet tartottak (Russl. 68.). Megjegyzendő, hogy a Jajva folyóba torkolló Csanyva egyik mellékvizének azt a barlangját, melyet LEPECHIN vizsgált meg legelsőben, újabban (1893-ban) meglátogatta S. I. SZERGEJEV s ott ásátásokat végezve rendkívül becses régiségi tárgyakat, többek közt bálványöntvényeket s nagy mennyiségű állatesontokat is talált. ТЕПЛОУЧОВ ezeket leírva s meghatározva,*) az öntvényeket részben a XI. századból eredőknek s a permi csúd régiségekkel egyezőknek állítja azon következtetéssel, hogy a permiek régi vallása a vogulok pogányságával egyezett.

A barlangtemplomokhoz képest további fejlődési fokozat képviselője a déli voguloknak és osztjákoknak az a mai általános

*) Ide vonatkozó értekezései a «Пермский Край» gyűjteményes munka III. kötetében jelentek meg a következő címekkel: «Древности, найденныя въ Чаньвенской пещерѣ, Соликамскаго уѣзда» («A szolikamszki kerület csanyva-melléki barlangjában talált régiségek») és «Нѣсколько словъ о костяхъ животныхъ, добытыхъ С. И. Сергѣевымъ при раскопкахъ въ Чаньвенской пещерѣ» («Néhány szó amaz állatesontokról, melyeket S. I. Szergejev talált a csanyva-melléki barlangban végzett ásátások alkalmával»).

eljárása, mely szerint bálványait egyenesen ezen czélra épített házikókban helyezik el, nyilván azon felfogással, hogy midőn az ember jól felszerelt faházakban lakik, nem méltó dolog, hogy isteneit minden fedél nélkül s tiszteletlenül a szabadban hagyja ázni-fázni. Az ilyen bálványházikóknak vogul neve: *urä*, vagy *urné* «tartó» (ettől: *ur-* «örizni, tartani»; mert ott a bálványt őrizik, *uré'it*), mely énekgyűjtéseimben a következő helyeken fordul elő: '*Sés-vozi jirpi naj äkwén ünlené xürém pärt lülit urän ne'ile'in* «Sés-ezüst áldozatos úrasszony nénéd (bálvány neve) lakta három deszka magasságú bálványsátorhoz fogsz érkezni» (III : 327—8; 329.); *Polém-türém äsém urnütä* «Polém-isten atyám bálványsátra» (III : 337.) és *pajpij pupi'*, *urij pupi'* «puttonyos bálvány, sátras bálvány» (IV : 96.); v. ö. REGULY szótári jegyzetei közt: *urä* «tartó». Másutt közönségesen *jelpij kwolriš* «szent házacska» a bálványtartó sátor nevezete, pl. a szigvatorkolati isten hősénekében: *jiwä jelpij jelpij kwolriš, mätä jelpij jelpij kwolriš* «fája szent, földje szent, szent házacska» (II : 273.), vagy a szoszvaközépi istenében: *nänk-jiw, xgut-jiw jelpij kwolriš* «vörösfenyőből, lúcfenyőből való szent házacska» (II : 164.). Ily bálványtartókat ír le NOVICZKIJ, ki azokat a középobi osztjakok, valamint a kondai és pelimi vogulok közt látta. Ékesen felszerelt sátra volt különösen a mult század eleji hittérítőktől nehezen legyőzött nachracsi (kondai) bálványnak, melynek «egész tisztelethelye, de különösen ülése biborszínű posztóval volt diszítve; a főbálványt több apró bálvány állotta volt körül, melyekről azt mondták, hogy az igazi bálványnak szolgálói; egyéb holmik is, jelesen kaftánok, evetbörök s másféle tárgyak nagy sokaságban voltak elébe téve». Az egyik pelimvidéki áldozathelyen a hittérítők egy nagyobb, öt bálványtól lakott sátor mellett néhány apró házikót találtak, «melyek négyszögletűek voltak s mintegy három könyöknyi magasságra a földtől oszlopokra voltak helyezve; ez oszlopok pedig fönt emberi hasonlatosságra voltak kifaragva. Ezekben az áldozati állat megölésére szolgáló szerszámok voltak elhelyezve: kopja, nyil s egyebek. Volt még külön is egy efféle házikó, melyben temérdek csont őriztetett» (l. fent). Itt tehát a bálványtemplom mellett még külön «szentségtartókkal» van dolgunk, melyeknek őrei az emberfejú oszlopokban ábrázolt szolgabálványok. — GRIGOROVSZKIJ a Vasz-jugan mellékén látott bálványtartókat, melyek közül az egyik nagyobb tiszteletben álló

négy oszlopra építve két ölnyi hosszú s egy ölnyi széles volt ablak nélkül s igen alacsony ajtóval. Az ehhez vezető létra mentén utazónk bejutva a bálvány hajlékába, annak jobb oldali zugában *egy háromszögű polczocskán* megpillantotta a mintegy három csetvertnyi magas, fából készült, durván gyalult s szem-, orr-, száj-rovátokkal metszett bábút, mely *csalánszövet-ingbe volt öltöztetve* olykép, hogy ennek újjai a kéz nélkül való alak oldalán lelógtak, az alja pedig betakarván a bálvány alsó részét a polczocskáról lefüggött. Ugyanezen zugban a bálvány fölött a tetőbe szúrva néhány rúd volt látható *teleaggatva a bálványnak ajándékozott tárgyakkal*, jelesen kendőkkel, különböző nemű vásznakkal, szalagokkal, szíjakkal, evet-, menyét- és nyest-bőrökkel. A bálvány alatt két rókabőr s egy rénszarvas-fej volt elhelyezve szarvastúl (9. l.). PATKANOVNAK is volt alkalmá látni ilyen bálványházikót az Irtis vidékén, mely azonban igen szegényesen volt fölszerelve, minthogy az a család, a melynek birtokát képezte, kihalt, s a becsesebb tárgyakat más bálványházikókba vitték. A mi holmik itt megmaradtak, a következők voltak: *egy vörös posztóval leterített asztal*, melyre áldozatok alkalmával az edényeket helyezték s az egyik szögletben egy darab *jegenye- s vörösfenyő-kéreg*, melyeket mint *jóillatú füstölő szereket* a szertartás előtt meg szoktak gyűjtani. *A falakon mindenfelé vérsnyomok voltak láthatók*, nyilván szándékosan oda fecskendezve a véres áldozatok alkalmával a bálványnak nyújtott osztályrész gyanánt (113. l.).

Az ily bálványházikók dús ellátására s kincseire gyakran találunk czélzásokat az istenek énekeiben. A pelimi isten hajlékát «tápláléka bő, vize bő házacskának» (*tépä-kä lošit kwolkëm, vitä-ke lošit kwolkëm*; II: 245.) magasztalja; a múnkeszi istennőét pedig «*šqper*-ezüsttel, kami-ezüsttel teli háznak» (*šqper qln, kami qln ta'iliñ kwol*; II: 261.) tudják; l. ide vonatkozó több adatot fentebb. A vallási buzgóság különösen a bálvány ülőhelyét, vagy mint a költői beszéd mondja «fészket» (*pití*) szokta ajándékaival földiszíteni; a szigvatorkolati istenke pl. «neves selyemmel, híres selyemmel áldott fészekben» (*namij jarmak, sijij jarmak šunij pití*; II: 258.) üldögél, a pelimi isten «fekete vad bőrével, vörös vad bőrével teli házacskájában *nyusztbőr-fészekben, hódbőr-fészekben*» (*sēmél uj, viřir uj ta'ily kwolkét noxs-pitit, uj-pitit*; II: 243.), vagy mint másutt találjuk «bőségében kifogyhatatlan

nyusztbőr-fészekben, hódbőr-fészekben» (*χ̄l̄tal ālnē űoys-pīit, űj-pīit*; II: 410.) székel. Szintígy dicsőíti az ének a Paszēt-istennek ülőkéjét (nyusztzörrel vigasságos, hódször-takarós helyecskének) (*űoys-pun űl̄iű jolkwē, űj-pun lēntpi jolkwē*; II: 424.), valamint a Tuchtätorkolati istennőeskéről állítja, hogy «hódször vánkösű helyen űl, nyusztbőr [vánkösű] helyen szökdécsel» (*űj-pun-tāχ̄ēn joltē űnli, űj-pun itmiű joltē itmēli*; IV: 228—9.). Föltűnő ezekben a «fészek» kifejezés, mitalán nem pusztán a gyöngédség szava, hanem onnan ered, hogy az eredetileg szabadon álló bálványt tényleg fészek módjára alakított űlésbe helyezték, a mint a bálvány szellemét is madárféle «szárnyas istennek» (*tq̄liű tq̄rēm*) képzelik. Megjegyzendő, hogy «fészekben» űl a «szörös szemű erdei manó» (*puniű sampā ur-utši*) is, még pedig «hét jávorbika futosta jūr-állattal teli fészekben» (*sāt χ̄ār χ̄ajtem jūriű pīi*; III: 326.), miből látnivaló, hogy a kifejezés nemcsak a gazdagság s nagyrabecsűlés jelzése.

A bálványházakban gyakran jelentékeny értékben fölhalmozódott kincsek már régen felköltötték a vogulok és osztjákok közélében lakó oroszok és zürjének figyelmét, kik az ily helyeket, ha rájuk akadtak, rendszeresen kirabolgatták, a midőn természetesen a magát hivatalosan kereszténynek valló nép még csak panaszszal sem fordulhatott a hatósághoz. Az ily bajok elkerülésére újabban a nagyobb tiszteletben álló bálványok házikóit lehetőleg hozzáférhetetlen helyekre vitték el s az odavezető utakat minden módon őrizik. PATKANOV szerint (I: 113.) ilyen területeken magalövő szerzőszámok vannak föllállítva, melyek mindenkit leölnek, ki hivatatlanul közelít a szentségekhez. PALLAS is írja (III: 60.), hogy a vokszari bálványt az osztjákok gondosan őrzik s a hozzávezető utakat az oroszok előtt titokban tartják. Inkább *díszörségnek*, mint védelminek tekinthető az, melyről NOVICZKIJ tudósít a kondai főbálvány leírásában, mely szerint t. i. «a bálvány házikója előtt *biborszínű ruhába öltözötten két ör áll, kiknek földiszított kopja van kezükben*; ezeket közös költségen szerzik, közös őriző helyen tartják s akkor használják, midőn a bálványházikó előtt kell állani» (l. fent).

Az itt tárgyaltaktól eltérőleg alkotott bálványhelyiségről szerzett tudomást WIRSEN, ki szerint (634. l.) «az obi osztjákok templomai toronyalakú óriási alkotmányok fából készítve körülbelül hat öl magasságban. Ezek négyszögűek s ajtó nélkül valók; fölülről mász-

nak bele egy létra segítségével. Ezen alkotmány belsejében egy rúd áll fél akasztófa alakjában: erre *czobolyprémeket*, s ha hozzá juthatnak, *vörös posztót akasztanak bálványuk tiszteletére*» (l. fent). Ilyes ajtótlan alkotmány lehet talán a Szent-tó (*Jelpiy-tür*) bálványának laka, melyet a medvéének «*ajtaja láthatatlan, tetőnyílása láthatatlan köháznak*» mond (*āwitā χānttal, surmā χānttal āχtēs-kwol*; III : 325.) *Téres bálványház* volt az is, melyet STRAHLENBERG látott az Obvidéken. Ez hosszas volt, mint valami gabonacsűr s nyírhéjjal fedve; az előrészen gerendákból szerkesztett oltárszerű emelvényen mindenféle rongyokba burkolva egy férfi- s egy női bálvány állott; körülöttük fából faragott szarvas-, nyúl-, hal- s másféle alakok. *Oly nagy volt ez a helyiség, hogy az emberek benne föl- s alá járálhattak* (413. l.). NOVICZKI is úgy tudja, hogy az osztyjakok «igen magas dombokra s mindenkinek feltűnő helyekre állítják bálványaikát, s ha ilyen tisztelet kifejezésére alkalmas helyeket találtak, ott *térséges bálványtemplomot építenek* (кумирни пространныя созидають), ebben elhelyezik a bálványokat s ott *eszik meg előttük a hozott áldozatokat*; más *apróbb helyiségekre rakják a csontokat s ott őrzik*» (l. fent). Hogy az újabb kutatók ilyen nagyobb bálványtemplomnak eddigelé nem akadtak nyomára, épenséggel nem lehet föltűnő, ha meggondoljuk, hogy a kereszténység színleges elfogadása óta a vogulok és osztyjakok pogánysága kétségbeesett élethalál-küzdelmét folytatja, minélfogva a nagyobb tiszteletű feltett bálványokat a nép mindenütt megközelíthetetlen vadonokba helyezte el s a legnagyobb aggodalommal rejtegeti, úgyhogy azok sem hatósági személyek, sem tudós utazók tekintete elé nem kerülnek. Valószínű külömben, hogy ma már tényleg megszűntek a nagyobb bálványtemplomok, melyeknek csak akkor volt értelmük, midőn a nép még akadálytalanul gyakorolhatva ősi hitét az ily helyekre seregesen gyülekezett; ellenben czélszerűtlen volna a jelen korban, mert könnyen fölkelhetné a hatóság gyanúját s a templom azonnal áldozatúl eshetnék a benne elhelyezett bálványokkal együtt a hittérítő buzgóságnak. Másrészt fölösleges is az ily templom, mert a nagytiszteletű bálványok utánzatai tetzés szerinti számban készíthetők s bármely áldozó téren, akár a szabadban is felállíthatók, úgyhogy a bálványnak tisztelete ennek igazi székhelyétől messze is történhetik. Még maga a bálvány-utánzat sem okvetetlenül szükséges az istentisztelethez; mert a

bálványszellem a puszta idéző igére megjelenik bárhol s ábrázolása nélkül is közlekedik híveivel.

Miután a történeti fejlődés a vallási kegyeletnek egyik lényeges kifejezésévé avatta, hogy a nagyobbra becsült bálványalakok külön hajlékokkal szereltessenek föl: mindenesetre a kisebb tekintély jele az, midőn valamely újabban készült bálványtól a tiszteletnek eme nyilvánítását megvonják s úgy, mint régebben általánosan történt, csupaszon helyezik az erdő vagy bokor sűrűségébe. Az effélék ama «*lombleveles, tüleveles gallyak közt járó kis istenek*», melyekre utalva önérzettel jelentik ki a Pászét-manók, hogy nem azok sorából valók (*taw-çal jálminj mān tārmi*, *tāl-çal jálminj mān pupyi* *zūn jēmtmū*?! II : 416.). Csupán a házi bálványok tisztelete nem követeli bármily fokozott mértékében a külön hajlékot; mert ezeknek épen természetes helye és működési tere az *emberek lakóháza*, a családi tűzhely; ők legközvetlenebb védői az ember háznépének. Ezek a jurta főhelyét képező zugban állanak, vagy pedig *szekrénykében fekszenek*, mely helyett — mint NOVICZKIJ közli — régebben *bölcső* is alkalmazásban volt. Ugyanezen szekrénykében vannak elhelyezve az ajándékholmik, melyekről fentebb írtunk. Ha a család a lakóházat hosszabb időre elhagyja, pl. a rénlegelőre vagy halászó helyekre való utazás alkalmával, a házi bálványok szintén *szánra* kerülnek s együtt vándorolnak a hozzájuk tartozókkal. Midőn ezek valahol némi időre letelepszének és sátort ütnek, a bálvány itt is elfoglalja az őt megillető tisztelethelyet (I. CASTRÉN: Reise 336—7.). Más a sorsa a házi bálványokhoz sorozható *halotti bálványoknak*; ezeknek tisztelete csak a gyászidőre szorítkozik, mely után a sírba kerülnek vagy esetleg, mint FINSCH egyik közlése nyomán vélhetjük (I. fent), a temetőben felállított bálványházikóba.

Az a hely, melyen a bálvány áll, illetőleg melyet a bálvány szükségyszerű eltávolításával is szelleme székhelyének képzelnek, «szent» (*jelpin*) s az alább tárgyalandó módok szerint szertartásos tisztelet illeti. Ezeknek megválasztása a közhit szerint nem az ember műve, hanem mint az énekek sokszorosan kifejezik, az ott lakozó istenségeké (II : 97, 180.), illetőleg égi atyjuké (II : 139, 205, 256.), ki őket, kedvelt fiait ígézetével oda rendelte.*)

*) Ellenkezőleg tudósít PALLAS (III : 61.), ki szerint «a szent

Ily szent helyekül szolgálnak különösen :

1. Sűrű erdőségek és ligetek, a mint a vorjü-falvi istenek mondják magukról, hogy «sűrű fájú fás erdőben, nőnek érinthetetlen vöcsökfészkes, iszapülő, ritka fájú földfokkal igézett bennünket atyánk» (*pal' jüwpä jüwiy wörté, nē rawtal lulü'piti, rayt ünli çarä nolél jüwüwne sätwésqaw*; II : 205.). A jugrai isten is «fekete fájú szent liget közepén» (*sémél jüwpä jelpiy saw kwolélt*) honol, a mint az alsólozvai «Telém-torkolati istennőcske», kit ezért «harmincz nyírfától takart úrasszonynak» neveznek (*wät çäl' lépél nāj Tēlēm-tit nāj*; IV : 235.).

2. Magas hegyek s nehezen megközelíthető sziklák. Már NOVITZKI írja, hogy az osztjákok «igen magas dombokra s mindenkinek feltűnő helyekre állítják bálványaikat» (l. fent) s ezt igazolják a későbbi utazók is, mint GMELIN, ki szerint a felső-turai vogulok a *Blagodatj hegy csúcsán* egy magas rúd hegyére erősített kopjás embert ábrázoló vasbálványt imádtak s neki őszszel a vadászati évad kezdetén áldozatokat mutattak be (IV : 433—4.) A szigvai teremtési rege az Uralt általában «ember lábának érinthetetlen szent hegységnek, ember körmének érinthetetlen fényességes hegységnek» nevezi (*ēlēm-çqlés-la'il çantal jelpiy nūr, ēlēm-çqlés-kwoss çantal pasiy nūr*; I : 143.), mint a REGULYTól följegyzett osztják *Nating ar* hősenek «isten lakta szent könek, ég igézte fényességes könek» (*torom ulom jeming keu, jelem mulom pasing keu*). Mai napig híres természetes bálványok e hegységben a Lozva és Szoszva forrásvidékén levő «Szent Ural-öreg»-nek (*Jelpiy 'Nūr-ājkā*) és «Szent Ural-asszony»-nak (*Jelpiy 'Nūr-ēkwā*; HOFFMANNnál: *Ne Pubi Ur* «Nő-bálvány hegy») nevezett bérczek (GONDATTI: 20; HOFM. 28, 60, 77; KUZNECZOV 747.), melyek oly magasak, hogy hymnusuk szerint «csak egy hüvelyknyi, egy arasznyi magasság hiányzik ahhoz, hogy beszédes bálvány beszédük Numi-Tārēm apjukig föl nem ér» (II : 398—9.). Ez idézetből egyszersmind kitetszik, hogy a magaslatoknak vallási célokra való kiválasztása a

helyek megállapítása a samánok szeszélyétől függ. Bármely hely, hol valamikor jó vadászat volt, juthat oly tisztességhez, hogy valamely istenség szent terévé válik, s egy fa, ha rajta több éven át sas fészkel, szintén szent lesz, melyet a sassal együtt gondosan kímélnek.»

végből történik, hogy az oda állított bálvány közelebb legyen a leghatalmasabb istenséghez, az égi atyához. A «szent hátú sok hegyecske» (*jelpij sis saw urkwët*; IV : 12.) énekel a Szoszva forrásvidékén levő *Jūtim-sās* falubeli leány. A kisobi Ajász-istennek «atyjától ígézett szent nyíreshegyen» van laka (*jäjä sätēm jelpij xāl-urä*; II : 139.). A Sukerjá forrásvidékén van a *Jā-talēz jelpij 'Nār-ājkā* «a folyófi szent Hegy-öreg» (IV : 439, 440.).

3. Folyók földfokai s magas sziklapartjai. Ennek említését már a vorjá-falvi istenek fentebbi idézetében láttuk (ez a *Jelpij nól* «Szent folyók», melyen a *Vör-nól sāt qter ūs*; IV : 438.); ilyen a Leplä-torkolati istenkének is szent helye, ki «lent futkosó lábas istennőcske, fent járó szárnyas isten szálló földfokon üdögél» (*jolel xajtne la'ilij nāj xājne, numel minne taulij tārēm xājne noltē ūlilāli*; II : 136.). A Világügyelő férfi szent helye az Irtistorkolaton alúl fekvő *Tār-nól-piltāy-pasin-qut, voj-nól-piltāy-jelpij-qut* «Daruorr alakú függő-madárhálós fényes-séges földfok; madár-orr alakú függő-madárhálós szentséges földfok» (II : 348.). Berjozovon alúl van a *Loyx-awët nól* «Bálványfok», melynek urai «futó felhőt szelő, menő felhő magasságú várban» (*xajtne tul silmāy ūs, minne tul lūlit ūs*; II : 31.) laknak. Az Ob torkolatánál is van egy nagy tiszteletű *Jemēy nól* «Szent földfok», melyről POLJAKOV ír (118. l.).

4. Egyszerű folyópartok s tavak melléke, a midőn a bálvány birtokának számított folyórész, esetleg az egész folyó, vagy patak «szent folyó» (*jelpij jā*) s a tó «szent tó» (*jelpij tūr*). «Férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent folyó» (*xum rqutal, nē rqutal jelpij jā*; II : 180.) gyanánt tisztelik a szoszvaközépi isten vízszakaszát (GONDATTI 25.). Egészében szentséges a Lozvába torkolló *Jelpij jā* (Вижай; KUZNECZOV 747; FEDOROV 296.), mely névvel jelölik a Szigvának is egy (IV : 439. l. 1. sz.), a Szoszvának pedig három mellékvizét (IV : 437. l. 22, 51. sz. és 438. l. 65. sz.). Ez utóbbiak egyikét *Pupxēy jā*-nak, azaz «Bálványos folyónak» is hívják, a mint van *Popi jā* mellékfolyó a Lozva középtáján (IV : 430. l. 24. sz.), *Pupēt-jā* (plur.) a Pelim vízrendszerében (IV : 433. l. 15. sz.) s két *Pupi-jā* a Szigváiban (IV : 439. l. 4, 13. sz.). PATKANOV egyik osztják hősenekében szó van az «ágas nyíl módjára ágazó *Sāp-xoi* szent vízeről» (*Lepij Sāp-xoi jemēy jink*; II : 26.), melyet a közlő az Irtis régi nevének magyaráz.

«A táplálékos *Polém*, halas *Polém* vizecskéje» mellett áll a Pelim-istennek «futó felhő, menő felhő magasságú váraeskája» (II: 242.), valamint a Ték-istennek szintilyen laka «a táplálékos Ob, halas Ob partján» (II: 25.). Két folyó közébe igézte az égi atya a szigvatorkolati istenkét (*kit jā kitti' tawléne máné Tārem-pi ājkū sātsawāsém*; II: 256.). — Ismeretes «nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen *szent tavak*» (*nē rātal, xum rātal jelpiy tūr*; III: 324.), az Ajász-istennek «szent víz folyta *szent tava*» (*jelpiy vit aumāj jelpiy tūr*; II: 1.), a Szigma forrásvidékén levő s a *Jelpiy 'Nār-ājkū* szent helyéhez tartozó *Jelpiy-tūr* (IV: 439. l. 1. sz.; GONDATTI 20.), a Szoszva alvidékén két *Jelpiy tūr* (IV: 438. l. 8, 10. sz.; GONDATTI 57.), a tavidavidéki *Ilpēy tō* (IV: 407.) s a PATKANOV fentebb idézett hősenekében említett «Bálványköddel borított *szent tó*» (*Toyx-čiv pīdem jemēy tōr*; II: 26.).

Egyezőleg az itteniekkel tudósít PATKANOV arról (I: 105.), hogy az irtisi osztjások *toyx*-jainak kedvelt tartózkodáshelyei a *dombok, meredek földfokok, régi fák csoportjai, nyomorék növésű és sokcsúcsú vörös- és czirbolyafenyők, mély tavak, nagy kösziklák*, melyeket ily szellemek lakóterületének ismervén föl a nép «szent, fényességes helyeknek» (*jemēy pesēy taga*) nevez s tisztel. Az oroszok az ily szent helyeket a Шайтанъ jelzővel illetik: «Számptalan patak, hegy és más hely van» — írja PALLAS a vogulok földéről (I. könyv II. köt. 261. l.) — «melyet *Šajtanká*, vagy *Šajtanskaja* névvel neveznek, mivel a vogulok ott pogány istentiszteletüket gyakorolták s az oroszok az ő bálványaikat *Šajtan*-nak mondják» (l. ugyane megjegyzést GEORGINÁL: Russl. 68. l.). Egy «шайтанский мысъ» (bálványos földfok) GRIGOROVSKIJ-nak a vaszjugáni osztjásokról szóló értekezésében (21—23.) is említve van. Mint HOFFMANN írja (28. l.), az oroszúl beszélő zürjének a Lozva és Szoszva forrásvidékén levő szent hegyek közül egyet *Manskié Bulvani* («manysi, azaz vogul bálványok») névvel jelölnék.

*

Hittérítők s tudós kutatók teljesen megegyeznek annak elismerésében, hogy a vogulok és osztjások bálványimádásában a tisztelet nem magát a szem előtt jelentkező s többnyire magától az embertől készített alakot illeti, hanem azon *szellemet*, melyet a néphit benne, vagy körülötte lakónak képzel s melynek a természetes,

vagy mesterséges bálványkép csak *ábrázolása*. A különbség a két rendbeli megfigyelők felfogásában csupán az, hogy míg a kereszténység orosz terjesztője ama néphitbeli bálványszellemet a pogánysággal egybehangzóan *valósággal létező szellemnek* fogadja el, de ezt gyakorlati igyekezetéből s ellenmondást nem tűrő álláspontjából folyólag a «*Sátán szolgájának*» minősíti s mint «*tisztátlan lelket*» üldözi: az elfogultság nélkül működő tudományos kutatás mit sem tudva ezen szellemek *valóságáról*, csak azt veszi tudomásul, hogy a bálványszellemekben hívó nép őket épenséggel nem *ördögöknek*, vagy kárhözatra méltó lényeknek, hanem ellenkezőleg legnagyobb jótévőinek s *boldogulása főtényezőinek* tekinti. Mint ismételve kiemeltük, tisztán átlátta már ERMAN, hogy a vogulosztják bálványimádás alapja nem egyéb, mint az egykor élt kiváló férfiak iránt való kegyelet, s hogy midőn ezeknek alakját *ábrázolják*, illetőleg szellemüknek isteni hatalmat tulajdonítanak, ez eljárásnak igen találó s közelfekvő analógiái észlelhetők egyes keresztény felekezetek vallási életében is. Szemben GRIGOROVSKIJ nézetével, ki papi csapáson haladva a bálványszellemet egyre csak «*диаволь*» jelzéssel emlegeti (pl. 61. l.), vagy KUZNECZOVVAL, ki szerint a vogul «*шайтанъ*» mindig valami rémes, fenyegető lény, melynek haragját kell engesztelni (747. l.) — ugyancsak ERMAN eszméjére czéloz INFANTJEV, midőn minden kerülgetés nélkül megírja, hogy «*a шайтанъ* lényegében szellem, s a voguloktól készített bábuk csak látható ábrázolásai e szellemnek olyasformán, mint a *szentképek* ábrázolásai ama szenteknek, melyeknek képmása rajtuk lefestve van» (IV : 263.). Tényleg így tekint a mi pogány emberünk a maga bálványaira, melyeket annyira egyneműeknek tart az orosz szentképekkel, hogy midőn a mult század elején FEODOR püspök a kondai népet a keresztiségre kényszerítette, ez végső szorultságában ily kéréssel állott elő: «*A magunk vagyónából fogunk földszítetni és építeni templomot; de a szentképek között föl akarjuk állítani a miénket is*», azután meg azt kívánták, hogy «*adjanak a bálványukra az övéknél nagyobb becsű keresztet, jelesen aranyból valót*» (l. NOVICZKIJ művének ide vonatkozó részét fent). Midőn a kereszténység elfogadásával az orosz szentképek a vogulok közt meghonosodtak, ezek «*o r o s z i s t e n e k k é*» (*ruś tǎrém*) váltak: a kondai nyelvben *törém*, a tavdaiban *muś tǎrém* «*kis isten*», a pelimiben *torémśiskwé* «*istenke*» a szentkép jelzése; ugyancsak

a pelimiben: *tōrēm-sām* «a szentképek polcza», *Mikul-tōrēmšiškwē* «Sz.-Miklós», *Ila-tōrēmšiškwē* «Illés próféta», *Pasi-ańšux* «Krisztus» (= Спаситель «Üdvözítő-öreg»), sőt tovább menve az evangéliumkönyvből is *jevangel-tōrēmšiškwē*, de még a keresztből is *pērēn-* (v. *pērēn-*) *tōrēmšiškwē* lett. A kondaiban *Mikul-ańšux* «Sz.-Miklós», *Eljē-ańšux* «Illés», az irtisi osztjákban *Mikul-iga* «Miklós-öreg» = «Sz.-Miklós» (ПАТКАНОВ I : 98.). Mind olyan meghatározások, melyeket a bálványokra is alkalmaznak (pl. *Polēm-tōrēm*, *Oqs-ańšux*, FKV. *pupi-tōrēm*, másutt *pupi-ańšux* «bálvány-öreg»). A felsőszoszvai közlő elmondva a *Kaltēs-asszonytól* fölnevelt «*Asszonyfia*» fiúcska, későbbi nevén «*Világügyelő-férfi*» születésének történetét, ezeket egynek véve *Máriával s Krisztussal* így folytatja előadását: «Mind e mai napig is a föld ím az ő (t. i. a Világügyelő = Krisztus) hatalmával áll fenn; orosz, *manysi* [egykép] *hajlong* előtte a szent házban (= templomban; *rusén, mańšin jelpij kwolt xütēzlawē*; II : 99.). INFANTJEV is megjegyzi (IV : 261.), hogy a felsőkondai vogulok az orosz szentképeket egészen olybá veszik, mint a bálványokat, s nekik is mutatnak be áldozatokat. Hasonló esetet beszél el POLJAKOV (59. l.), mely szerint egy osztjának megjelent volna álmában Szűz Mária s meghagyta neki, hogy másnap a templomban *bárányáldozatot* mutasson be, mit az illető az egész osztják előljáróság jelenlétében meg is cselekedett.

Hogy mennyire függetlennek tudja a pogány hit a bálványtól annak szellemét, jellemzőn mutatja az, hogy noha a hittérítés, hacsak hozzáférhetett, elégette a bálványokat, azoknak tisztelete nem szűnt meg, hanem egy új bálványalak felállításával a régi helyen folytatódott. Midőn az «Obi öreg» bálványát elhamvasztották, a nép hamar megvigasztalódott azt állítván, hogy az istenség szelleme «hattyú alakjában röppent tova a magasba» (l. fent). Ha egy bálvány fája elkorhadt, újat lehet a helyébe állítani; mert a szellem él, ha ábrázolása elpusztult is. Az sem bűn, ha egy apró bálványbábút eladnak (FINSCH 561.). Tanulságos esetet közöl erre nézve HOFFMANN (29. l.), ki meg akarván tudni, hogy minő gondolatokat fűznek az ily házi istenségek ábrázolásaihoz, egy szegényes pajta vogul gazdájától annak eladását kérte. Egy varrótűért nem volt eladó, de négy varrótűnek s egy pár rézfülbevalónak árán a birtokos átengedte; holott egy kis jegesrókának prémjét emberünk öt varrótűért sem volt hajlandó odaadni. «Lehetetlen tehát» —

úgymond HOFFMANN — «hogy a néphit a *bálványbábunak* tulajdonsága azt a hatalmat, melyet a vele ábrázolt istenségben félve tisztel, midőn még egy közönséges jegesroka-bőrt is nagyobb érték gyanánt becsül».

A bálványkészítés vallási intézményének eredetét GONDATTI szerint (37. l.) a hagyomány amaz egykori hősöktől származtatja, kiket a bálványképek ábrázolnak s kiket a néphit nemzetségi és családi istenségekké, védő szellemekké avatott. Ezek maguk szerzették az első *pupi'*-kat s megparancsolták, hogy ilyeneket készítsenek utánuk is a régi idők emlékezetére, a mint ezt a hívők nemzedékről-nemzedékre meg is tartják. Nem minden bálvány ábrázol külön-külön szellemet, hanem — mint ezt FINSCH helyesen megjegyzi (560.) — *a házi bálványok általában valamely nagyobb tiszteletű bálványnak utánzatai* s az illető bálványszellem ily módon a háznak mintegy «*védő szentje*». A bálványkészítésre POLJAKOV szerint (59. l.) maga a szellem szólítja föl a samánt; ugyanígy értesít INFANTJEV is (IV : 263.) azzal a hozzáadással, hogy a szellem bárkinek tudtúl adhatja *álmában* azt a kívánságát, hogy számára bálványt készítsen. Utazónk erre vonatkozólag két esetet hallott. Az egyikben embere azt álmodta, mintha az Oronturtól feljebb eső 'Nur pataknál időzve két öreg jött volna hozzá, kik magukat 'Nur-tolax *çum*-nak («Nyúr-fői embernek») mondták. Fölbredvén a vogul közlő, *álmában* mindjárt fölismerte azt az utasítást, hogy neki a nevezett pataknál két öreg embert ábrázoló bálványt kell fölláltatnia. A másik eset a *Sousma* patak mellékén álló vörösfenyőre helyezett *Coуcмонзи* (utórész: ÉV. *āis*, KV. *anšuz* «öreg ember») nevű bálvány eredetét magyarázza, melyet gazdája azért készített, mivel szintén *álmában* látott ily «öregtet».

Áttérvén a bálványszellem néphitbeli tulajdonságaira a részletezésére első sorban kiemelendő az a képzet, hogy a bálványszellem a térben bármerre szabadban mozgó, tetszése szerint magasban röpködő, vagy alant járó avatatlan szemnek láthatatlan lény. Innen az énekekben gyakran található «*szárnyas isten*», illetőleg párhuzamos szólással «*szárnyas isten, lábas bálvány*» jelzése. «Hét szarvas állat áldozatos tereden gyönyörködő szárnyas hátú hátas istent nem látunk (*āntiy sāt uj jiriy kan num-pālén űlilénē tqwlñ sis-pā sisiy tārēm at vārūw*); II : 312.) panaszkodnak az istenüktől elhagyott könyörgők a Világügyelő-férfiúhoz.

«A mindenfelé levő szárnyas sok istent, a mindenfelé levő lábas sok bálványt (*çotâl q̄lné tquliy saw tq̄rém, çotâl q̄lné la'ily saw pupi'*; II : 418.) a lombleveles fa hét közében mind megmozgatom, a tülleveles fa hét közében mind keresgélem» — dicsekszik a Paszët-isten samánja előtt, midőn abbeli igyekezetét igazolja, hogy a tőle kívánt feladatot legjobb tehetsége szerint teljesíteni akarja. Szintígy magasztalja magát az Ajász-isten avval, hogy «maga fölött (azaz: nála kiválóbb) semmi szárnyas istent, semmi lábas bálványt nem ismer» (*am num-pälém tē-mat tquliy tq̄rém, nē-mat la'ily pupi' at vā'ém*; II : 4.). A hatalmas Polēm-istent hívei «fönn járó szárnyas istenek, lenn futkosó lábas bálványok gazda emberének» (*numēl minnē tquliy tq̄rém titās-çum, jolél-çajtné la'ily pupi, titās-çum*; II : 403.) nevezik. A szoszvaközépi isten «futó felhő, menő felhő magasságú» várának nem lehet nagyobb dicsőítése, mint midőn emberei azt mondják róla, hogy «felülről jövő szárnyas isten, alúlról jövő lábas isten ott keresztül nem juthatott» (*alil jinē tquliy tq̄rém, luil jinē la'ily pupi' tit tārū at pāsēpālēs*; II : 161.). Megfelelő irtisi osztják költői szólás: *it kurip toŋç, nūm kurip toŋç* «al-lábú bálvány, fel-lábú bálvány» (PATKANOV II : 118.). Az előbbi idézetekben a *tquliy tq̄rém* és *la'ily pupi'* nem jelentenek különböző fajta, azaz részint «szárnyas», részint «lábas» mythikus lényeket, hanem egy s ugyanazon képzeleti alaknak párhuzamos jelzései, mi abból is kitetszik, hogy találunk adatot, melyben a fentebbi alkalmazással ellentétben a *pupi'* van «szárnyas»-nak s a *tq̄rém* «lábas»-nak mondva (*num-pälén la'ily tq̄rém, tquliy pupi'-ke nē'ili*; II : 278.), sőt olyat is, melyben egy falu-bálvány párhuzamos kifejezésben «szárnyas tq̄rém, lábas tq̄rém» (nem *pupi'*) névvel szerepel: «Lábas isten álló, szárnyas isten álló (*lailēy tq̄rém tušnē, tqulēy tq̄rém tušnē*) kis terű teres falum vagy te Luop-torkolati falum» (IV : 132.). Hogy a *tquliy* jelző rendesen a bálvány-szellemet jelentő *tq̄rém* szóhoz csatlakozik, annak természetes okát láthatjuk az ily módon létrejövő alliteratióban, mely a *tquliy pupi'* és *la'ily tq̄rém* szerkezetekben nincs meg.

Az itt tárgyalt szólásban *pupi'* helyében több adatban a *nāj* «asszony, fejedelemasszony» szó alkalmazását találjuk, a midőn ez kétségtelenül a *női bálványszellemet* jelzi. Így mondja az ének a jugrai istenről, hogy «hét jūr-állattal teli sapkáját semmiféle szárnyas isten nem nézte, semmiféle lábas istennőcske nem látta (*nēm-*

zoti tquliy tq̄rmén at susswés, nēm-zoti la'ilij nājin at vajwés; II : 135.). Ugyanitt más változat a «mindenfelé levő fönt járó szárnyas isten, a mindenfelé levő lábbal futó lábas istennőcske» (*zotāl ālné numél minné tquliy tq̄rém, zotāl ālné la'ilél zajtne la'ilij nāj*; II : 134, 159; l. még: II : 136, 149.). Megmagyarázza a *nāj* szónak itteni szerepét az, hogy a Felső-Lozva és Szoszva vidékén (a honnan a jugrai isten énekének följegyzése került) a bálványszellemnek közönséges neve: *nāj-qtér* (l. pl. IV. 39.), minek megfelel ez a kifejezés is: *zotāl ālné nājij sāt mā-lqmt, zotāl ālné ātrij sāt mā-lqmt* «mindenfelé levő istennőcskét uraló hét világtáj, mindenfelé levő istenkét (istenfejedelmet) uraló hét világtáj» (II : 134.). Tehát a fentebbi *tq̄rém* ~ *nāj* párhuzamos szólásban a *tq̄rém* = *qtér*, úgy mint a larvosi istenség: *Lār-ūs qtér*, a kondai *Khōntij vis ōtér, jāni ōtér*, a Világügyelő férfi *κατ' ἐξοχή*: *qtér*. Párhuzamban találjuk az utóbbi egyenlő jelentésben alkalmazott szavakat a medveének következő helyén: *tq̄rém-känné tū kwāltawēm, qtér-känné tū totawēm* «az isten-térre (= áldozóterre) oda szállítanak engem, az *qtér*-térre oda visznek engem» (III : 319.).

A bálványszellemek akadályt nem ismerő, szabad mozgásához csatlakozik az a felfogás, hogy székhelyük legmesszebb eső távolságából is gondolatnyi sebességgel megjelennek bárhol, a hova őket az idéző ige (*kāstul*) szólítja. Ez volna tehát megfelelője a mi vallásos gondolkozásunk azon eszméjének, hogy isten mindenütt jelen van s mindenütt meghallgatja a hozzá fohászzkodót. A pogány istenségnek ez a megjelenés valóságos levegői utazás; azért nem szívesen veszi, ha túlságos sürgetéssel hirtelen követelik megjövételét. «Ha valami szükségbe, szorultságba jutsz, engemet erősen ne idézz, lassacskán emlegess!» (*mat jāremné, mošémné pate'in : ānēm saka ul kāstāln, lāsélākū nāmēlmatēn!* I : 7.) mondja a kalandjaira induló ifjú hősnek, a későbbi Világügyelő férfiúnak néneje (Kaltēs-asszony). Midőn pedig az ifjú csakugyan bajba jutott s nénjét emlegetni kezdte: «azon pillanatban valami hirtelen dörögés hallik, három szárnyas ló hátán jön ama néneje asszony» s első szemrehányása: «Mi lelt öcsém? Miért idéztél engem ily rögtönösen? Éppen theát iván ültem s (a rögtönös idézéstől) a theacsészék izzé porrá törtek össze» (I : 15.). Egy másik adatunk ily felfogásra a «Jeli-városbeli öreg» (*Jeli-ūs ājkā*) bálványszelleméről szól, kit az istenfiak mint bácsijukat tanács céljából idéztek. Alighogy a

nevét kiejtették «*hóförgeteg-felhő szakadt le, egy hótalpas férfi hótalpával együtt lépett be* (a gyülekezettek házába) s így szól: *Mit idéztetek engem ily rettenetes erővel? Majd hogy össze nem törtem vén csontjaimat!*» (I : 74.). A bálványszellemek közönséges menete idézés alkalmával a «*bálvány-köz, isten-köz járó gyors út*» (*pupi-çal, t̄q̄rēm-çal jālnē çalī l̄āñχ*; II : 417.); «szállásuk» műszava: *s̄ēyēmi, s̄ēyēmālī* (mom.), *s̄ēy-ijālī* (frequ.) «lengve jön», vagy: *pati* «esik, leszakad», mondják pl. *Sgrni-Pos t̄i' s̄ēyēmālēn!* «Aranyosfény (= isten) ide jelentkezzél!» Ez az «istenszállás» az *eső* és *szélfoszlány* járásához van hasonlítva az idéző szólásokban így: «Ha fővénypart: hét fővénypart aljáról, ha folyóforduló: hét folyóforduló aljáról *mint fenn járó esőszem szálljatok ide, mint fenn járó szélfoszlány lengjete ide* (*numēl minnē rakw-sam t̄i' patilān, numēl minnē vōt-sam t̄i' s̄ēyēmālēn*) ezen pálinkával való esése karimájához, vízakotású hét fejedelemlős! (a felsőlozvai «Víz szentjéhez» intézve: II : 388.) | «*Mint gyorsan szálló esőszem, mint gyorsan szálló szélfoszlány szállj le* (*molēχ patnē rakw-sam, molēχ patnē vōt-sam patuykwēn*) ezen ház szögletébe! (a Világügylő-férfihez intézve: II : 323.) | «*Mint távolról szálló esőszem, mint távolról szálló szélfoszlány vajha ide szállanál!* (*ēlēl patnē rakw-sam, ēlēl patnē vōt-sam t̄i' voss patnuwēn mōnt!* Nyáli-manóhoz intézve: IV : 187.). Semmi nyom sem jelzi az istenek láthatatlan útját (*t̄q̄rēm-l̄āñχā, pupi' l̄āñχā*; III : 189.): «Téli nap közben járó útjokat *széles szemű szemes hó be nem esí, nyári napon hajóhabos útjok meg nem szakad*» (vize ketté nem válik; II : 310.).

Azt a «gyorsan járó szélfoszlányt», melynek sebességéhez az idéző ige a bálványszellem megjelenésének hirtelenségét hasonlítja, az ezen szellemtől ihletett személy legalább képzelete szerint *érez* is. A *samán* réülete az által támad, hogy őt a bálványszellem hirtelen jövetelétől keletkezett szélnek heve érinti; ez a meleg szellő az, melylyel a bálványszellem jelentkezését tudatja s melylyel láthatatlan lénye a halandó számára — ha öntudatlan állapotban is — fölismerhető. Világosan kitétszik ez a felfogás a mythikus tartalmú énekek több helyéből. Ilyen pl. egy medveéneknek az a részlete, melyben az «állatöreg» az ő «énekbe illő, regébe illő nagy inségében» *Numi-T̄q̄rēm* atyuskájához fordul s arra kéri, hogy «*czirbolyatoboz hulló sok gyér ligetbe rendelje őt*». Erre — így folytatja a medve a magá-

ról szóló éneket — «*Numi-Tq̄rēm atyám felől meleg szél melege jödögél hozzám* (N. T. *āsēm-ūltā rērij vōt rērin jissēntawēm*)» s következik az égi atya szava: «Erőszakos kezű réti állat leányka, ezen csipkerózsa-fa hét bozótot, ezen zelniczefa sűrű bozótot te minnek járdalod?» stb. (III : 20.). Itt tehát az idézett istenség szavát megelőzi az ő felőle jövő «meleg szél melege», vagyis a láthatatlan istenség érezhető fuvallata, egyik régi nyelvemlékünk szavával élve: «szellete» (= «szelleme, lelke»). Ugyanez énekekben alább a medvének «nőstény rozomák nénikéje igaz varázslat jeles faját varázsolja ki» s ezt megelőzőleg szintén «meleg szél melege jó hozzá *Numi-Tq̄rēm atya felől*» (N. T. *āsēm ūltā rērij vōt rērin jiwwē*; III : 28.). Bővebb előadását találjuk az itt leírt néphitbeli jelenségnek a Pelim-isten énekében, mely szerint az istenség nem tudván nyugodni nyusztbőr-fészkében, éjféltajt kijött házaeskájából s «a mint nézdegél, hát *Szárnyas bálvány öreg* (*Tq̄ulij pupi' ājkā*) *ím ő érkezett meg, tetős vörösfenyő tetejébe ím ő szállott le*» (ez idézte elő Pelim-isten nyugtalan álmát). «*Hő szélnek három heve a mint jödögél, fagyos szélnek három fagya a mint jödögél* (*rērij vōt q̄ürēm rējā q̄umlē jissēntāli, pomij vōt q̄ürēm pomā q̄umlē jissēntāli*), egyszer csak Szárnyas-bálvány öreg ím miképpen szólal meg: *Polēm-isten atyácskám hallgass meg!*» (III : 244.). Látjuk ez idézetből, hogy egyik szellem a másikkal ép úgy mint az emberrel szintén a fent jelzett módon érintkezik, továbbá hogy a megérkező szellem fuvallata «fagyos» is lehet, vagyis az a lényeges mozzanat benne, hogy érezhető.

Az istenség szellemének ezen meleg szellő alakjában való megérkezése, illetőleg a samánnak tőle való ihlettsége, réülete, rövidebben kifejezve: «*az isten heve, bálvány heve*» (*tq̄rēm-rēi', pupi'-rēi'*). Példák e szólás alkalmazására: *ñajt-q̄um tq̄rēm-rē'inē, pupi'-rē'inē joxtawē* «a büvölő embert megszállja (hozzájön) az isten heve, bálvány heve» (II : 374, 428.); *pupi'-rē'il joxtawē* (II : 425.); *pupi' jāni', tq̄rēm jāni' rējā tawān jojts* «bálványnak nagy heve, istennek nagy heve jött hozzá» (a medvéhez midőn rabló szándékkal be akart törni egy bálvány házikójába; III : 325, 326.); *ñajt-q̄umiānl pēnq̄uykwē ti ūnttuwēs, Ajās-tq̄rēm ājkā rē'il ti pinās-lēm, ti jisēm, q̄umlē ti lāwē'im* «varázsemlőket (az áldozók) varázsláshoz ültették, Ajász-isten öreg én hőt bocsátottam (tettem) reá, ezzel eljöttem (hozzá) s így szóltam» stb. (II : 16—17.). Talán

erre a melegségre czéloz a *Jutim-sās*-beli isten is, midőn evvel az áldással bocsátja el híveit: «*meleg subám, meleg botosom melegénél fogva (rērij sājim, rērij nārām rērikwél)* hadd gyarapodjék csontotok, hadd gyarapodjék hústok!» (II : 430.). Hallhatott már ZUJEV, Pallas segédje is erről a szellem megérkezésével támadó különös érzésbenyomásról; mert azt írja, hogy a réületében eszméletét vesztő samán fölött a többiek valami «*kékes füstöt*» vélnek láthatni (III : 62. 1.).

Az ilyen voltaképp láthatatlan bálványszellemek mellett ismer a rege olyan *bálványszörnyeket* is, melyek a maguk látható bálványalakjukban jelentkeznek élők gyanánt mindenki szemei előtt. Ezek az «*eleven bálványok*» (*lilij pupzét*), melyek a nekik nyújtott véres- és egyéb ételáldozatokat hívóik láttára megeszik s kiknek szájába pl. a legyőzött ellenséget darabokra vágdalva dobják. Ilyen Moloch-féle néphitbeli alakról szól a kondai-fejedelmek hőséneke, melyben az ellenséget lóbőr-tömlőbe kötve a bálványház ablakán keresztül dobják be, ekkép szólván: «*Neked eleven szemet, eleven fület, eleven lábat, eleven kezét hoztunk*» (II : 231.). PATKANOV gyűjtéseiben is találjuk említését az «*eleven bálványnak, eleven mēkw*»-nek (*tüdey tojz, tüdey mejk*), melynek teljesebb jelzése: «*elevennek született eleven bálvány*» (*tüdeya tivem tüdey tojz*; II : 58, 66.).

Ha már a bálványszellem megjelenik az őt idéző samán, vagy más szellem előtt, egész természetes és következetes a népképzelet, midőn azt hiszi, hogy az ily szellemmel beszéd útján gondolatcsere, tárgyalás, vitatkozás, alkuvás, sőt kölcsönös fenyegetés is lehetséges. Hiszen ezt még a hittérítők is elhiszik róluk; jámbor naivsággal beszéli el pl. NOVICZKIJ a tőlük később elpusztított sorkovi fabálványról, hogy «*ez a lelketlen holmi sátáni közreműködéssel előre megmondta s tudtúl adta, hogy a hithirdető mester jobbjától közeli pusztulás éri, arra kérte ennél fogva buzgó tisztelőit és szolgálait, hogy tartsanak ki állhatatosan atyáik régi gonosz hitűségében s álljanak erősen ellent a térítésnek; maga magát, így ígérte, semmiképen sem engedti összetöretni. Ezen gonosz fufanggal*» — folytatja — «*oly buzgóságot keltett a népben maga iránt, hogy közmegegyezéssel készek voltak inkább vérig menni, mintsem a bálvány összetörését megengedni*»; végre is: «*A Legmagasztosabbnak ereje nem engedte, hogy szándékolt*

*furfangjának valami gonoszságát cselekedhesse; ő hazudott ígéréte-
ben, nem képes magát megmenteni*» (l. fent). Ha így hisz a meg-
vető ellenség, hogyan ne higgyen ugyanily erőben a tisztelő hívő?!
Alább a samánról, továbbá az imádságokról és idéző igékről szóló
fejezetekben lesz módunk részletesebben tárgyalni, hogy minő
természetűek és tartalmúak az istenek és emberek közt váltott
szóbeszéddek; itt csak azt jegyezzük meg, hogy különösen a samán
*valóságos fizikai hangját véli hallani a bálványszellemnek, melyet
ezért «beszédes lénynek (állatnak), nyelvess lénynek» (Vāyāy uj,
kēlāy uj; a Paszét-istenségre alkalmazva II : 420.) nevez. Ennek
alapján mondhatja magáról a Jütim-sqs-beli istenség, hogy «ha
folyami lúd módjára pipegő szácskámot kinyitom (jā-lunt ūqlēm
sūpkem pūnsilēm-ke) «egy éj, egy nap múltával erős csont, erős
hús kerekedik a földből, kerekedik ki a vízből» (II : 429.). Noviczki
szerint a kondai főbálványról «azt mesélik, hogy midőn valamit
közölni akar, olyan hangja van, mint egy gyermeknek s e hangját
legfőképp akkor hallatja, midőn áldozatot követel» (l. fent). POLJA-
kov a fehérhegyi istenségről hallotta, hogy hangja hallható (59. l.).*

MUNKÁCSI BERNÁT.

Hám. A hámoz, hámlík stb. *hám alapszavát MUNKÁCSI B. a Nyr.-
ben (XXIX. 110.) a votj. kom, kīm, cser, kom szóval együtt kam, zam-
féle kaukázusi szavak átvételének tartja. Bármily tetszetős is e föltevés,
mégis gondolkozóba ejti az embert a MUSz.-ban (85.) fölhozott lp. kvol-
mes «cortex (imprimis abietis)»; vö. FRIS-nél: quolmas «membrana
interior corticis abiegnae et pineae», a melyet egy *kvol-, *quol- ige szár-
mazékának tarthatunk. E föltevésünket támogatja a vogB. çul- «hám-
lik», P. khult- «lehánt», KL. khölt- «hasít; hámoz» (caus. -t-vel). Ezek
szerint a m. *hám egy vog. *çulēm, *çulmē- megfelelője lehet. A kauk.
ç'anša-nak aligha van köze a m. háncs-hoz; ennek teljesebb alakja háncsu,
háncsú (hántyú, MTsz.), a mely nyilván a hánt ige közvetett szár-
mazéka; a hánt (< hámt) pedig kétségtelen magyar képzés, a mely a
denom. hámlík mellett a romlík: ront, bomlík: bont-féle párok mintá-
jára alakult.

Sz. J.